

УДК 39 (477.86/87) "18/19" : 749.2
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.06.1721>

ОСВІТЛЕННЯ НАРОДНОГО ЖИТЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ КІНЦЯ ХІХ — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.: СКІПКА, СВІЧКА

Василь СИВАК
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6444-0705>
кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: suvakvasul@gmail.com

З-посеред різноманітного приладдя, яке автохтони Українських Карпат — бойки, гуцули і лемки використовували для освітлення народного житла в кінці ХІХ — у першій половині ХХ ст., вагоме місце належить скіпці та свічці. На сьогодні питання їхнього вивчення не стало окремим предметом дослідження вченими-народознавцями, тому запропонована тема є *актуальною*. Мета статті — проаналізувати періоди побутування, матеріали, з яких виготовляли зазначені для дослідження вироби, їхні розміри, форму, практичне застосування тощо. *Об'єктом* дослідження є освітлення народного житла Українських Карпат, а *предметом* — скіпка і свічка як приладдя, призначені для освітлення житлового помешкання чи господарських приміщень.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові принципи історизму, системності, наукової об'єктивності, що уможливило здійснити необхідний науковий аналіз досліджуваної теми загалом, а також окремих її аспектів, використання таких різноманітних методів, як типологічного, комплексного, порівняльного і методу історичної реконструкції досліджуваних явищ. *Територія дослідження* охоплює три етнографічні райони Українських Карпат — Бойківщину, Гуцульщину і Лемківщину. Для ширшої порівняльної бази використані матеріали з опублікованих праць українських дослідників кінця ХІХ — початку ХХ ст., які репрезентують інші етнографічні райони України, праці зарубіжних учених із країн Європи і Кавказу, та матеріали польових етнографічних досліджень автора.

Ключові слова: Українські Карпати, бойки, гуцули, лемки, смолокип, скіпка, свічка, світлич.

Vasyl SYVAK
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6444-0705>
Candidate of Historical Sciences, Researcher,
Institute of Ethnology of the National Academy
of Sciences of Ukraine,
Department of Historical Ethnology,
15, Prospekt Svoboda, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: suvakvasul@gmail.com

LIGHTING IN TRADITIONAL DWELLINGS OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS FROM THE LATE 19TH TO THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY: THE SPLINTER TORCH AND CANDLE

Among the various types and kinds of devices used by the indigenous peoples of the Ukrainian Carpathians for lighting traditional dwellings during the late 19th and first half of the 20th centuries, the primitive lighting devices, such as the splinter torch and candle, held a unique role. Until now, the study of these devices in the specified research area has not yet become a distinct subject for ethnologists. Therefore, examining the characteristics of these devices, the materials from which they were made, and — importantly — time of their emergence and usage within the studied region, supplements a big picture of their usage in traditional dwellings of Ukrainian highlanders from the late 19th to the first half of the 20th century. This scientific exploration is therefore highly relevant.

The object of this study is the lighting of traditional dwellings in the Ukrainian Carpathians during the late 19th to the first half of the 20th century, while the subject of the study is the functional features of traditional lighting devices — the splinter torch and candle — designed for illuminating living quarters, and, as needed, outbuildings; as well as the materials, sizes, and forms of these devices. The methodological basis of the study is rooted in the general scientific principles of historicism, systematicity, and scientific objectivity, enabling a comprehensive analysis of the topic and its individual aspects, with the use of various ethnological methods, such as typological, comprehensive, comparative, and the crucial method of historical reconstruction of the studied phenomenon.

The study area covers three ethnographic regions of the Ukrainian Carpathians: Boykivshchyna, Hutsulshchyna, and Lemkivshchyna. To expand the comparative foundation, materials from published works by Ukrainian researchers, representing other ethnographic regions and areas of Ukraine, as well as by foreign researchers from Europe and the Caucasus, were used. The study's chronological scope encompasses the late 19th and first half of the 20th century.

A review of published works from the late 19th to the first half of the 20th century provides fragmentary data on the use of splinter torches and candles as lighting devices both in the area under study and in the broader Ukrainian context. Materials collected by the author during field ethnographic research in the Skole, Staryi Sambir, and Turka districts of the Lviv region; the Bohorodchany, Horodenka, and Nadvirna districts of the Ivano-Frankivsk region; and the Mizhhiria, Perechyn, and Rakhiv districts of the Zakarpattia region have significantly enriched the foundation for this study.

Keywords: Ukrainian Carpathians, Boykos, Hutsuls, Lemkos, torch, splinter torch, candle, lighting.

Вступ. Серед різноманітних за типами та різновидами пристроїв, які автохтони Українських Карпат застосовували для освітлення народного житла в кінці XIX — у першій половині XX ст., окреме місце належить таким примітивним світильникам, як скіпка¹ та свічка². На сьогоднішній день питання вивчення цих пристроїв на означеній для дослідження території не стало окремою темою для висвітлення вченими-народознавцями. Відповідно, з'ясування особливостей цих пристроїв, матеріалів, з яких їх виготовляли, що важливо — відповідних часових рамок виникнення та функціонування на дослідженій території, а відтак проведення паралелей та порівняння з подібними пристроями, які репрезентують інші регіони та райони України, а також аналогічними засобами, відомості про які опубліковано у наукових працях зарубіжних дослідників, дасть повнішу картину їхнього використання в народному житлі українців-горян кінця XIX — першої половини XX століття. Тому запропонована наукова розвідка є досить *актуальною*. Виходячи з таких критеріїв, автор ставить перед собою *мету* проаналізувати матеріали, з яких виготовляли відповідні пристрої, розміри, форму, часові параметри функціонування, вірування і звичаї, пов'язані з відповідними засобами для освітлення.

Об'єктом дослідження є освітлення народного житла Українських Карпат кінця XIX — першої половини XX ст., а *предметом* — функційні особливості народних світильників — скіпки і свічки, призначених для освітлення житлових, за потреби — господарських приміщень; матеріали, з яких їх виго-

¹ Скіпка — примітивний світильник, основою якого первинно була довільних розмірів гілляка, відалмана, зрубана або відрізана від гіллястої основи дерева. В іншому варіанті сокирою або стругом відколювали довільних розмірів тоненькі тріски від відрізаної колоди дерева, яке росло в конкретному природному середовищі та вважалося найбільш придатним для такого світильника.

² Свічка, свіча — один із різновидів народних світильників. Найчастіше має трубчасту форму, довільний за довжиною та товщиною. Первинною основою для виготовлення свічки був віск, який під час згоряння гніту плавився і починав випаровуватися — зверху і донизу. В кінці XIX — на початку XX ст. такі народні світильники виготовляли із сала, стеарину, парафіну. Тепер використовують суміш парафіну з різними добавками. Гніт просочують розчином селітри, хлористого амонію або борної кислоти.

товляли; розміри та форми. *Методологічною основою* дослідження є загальнонаукові принципи історизму, системності, наукової об'єктивності, що дало змогу здійснити необхідний науковий аналіз досліджуваної теми загалом, а також окремих її аспектів, використання різноманітних методів, якими послуговується етнологічна наука, як-от типологічного, комплексного, порівняльного і, що важливо, методу історичної реконструкції досліджуваного явища.

Територія дослідження охоплює три етнографічні райони Українських Карпат — Бойківщину, Гуцульщину і Лемківщину. Для розширення порівняльної бази використані матеріали з опублікованих праць українських дослідників, які репрезентують інші етнографічні регіони та райони України, а також зарубіжних учених із країн Європи та Кавказу. *Хронологічні межі* дослідження охоплюють кінець XIX — першу половину XX століття.

Огляд опублікованих праць кінця XIX — першої половини XX ст. дає фрагментарні відомості про використання скіпки та свічки як освітлювальних приладів — як на досліджуваній у цій статті території, так і на загальноукраїнському просторі. Вагомим доповненням для написання цієї роботи стали матеріали, які автор зібрав під час проведення польових етнографічних досліджень у Сколівському, Старосамбірському і Турківському районах Львівської області; Богородчанському, Городенківському, Косівському, Верховинському та Надвірнянському районах Івано-Франківської області; Міжгірському, Перечинському та Рахівському районах Закарпатської області³.

Основна частина. Важливим досягненням в історії людства на ранніх етапах його розвитку стало приборкання вогню, який упродовж тисячоліть і дотепер відіграє важливу роль у повсякденному побуті народів на всіх земних континентах. Основними функціями вогню первинно були обігрів житлового помешкання, приготування на ньому страв і, що важливо, — освітлення житлового помешкання в тем-

³ У роботі використані такі скорочення адміністративних одиниць: Волинська обл. — Вол, Закарпатська обл. — Зк, Івано-Франківська обл. — ІФ, Львівська обл. — Лв, Рівненська обл. — Рв; Богородчанський р-н — Бг, Городенківський р-н — Гор, Камінь-Каширський р-н — Км-Кш, Міжгірський р-н — Між, Надвірнянський р-н — Над, Перечинський р-н — Пер, Рокитнівський р-н — Рок, Рахівський р-н — Рах, Сколівський р-н — Ск, Старосамбірський р-н — Ст, Турківський р-н — Тур.

ну пору доби. Такими житлами на ранніх стадіях існування людства були печери, що було характерним для гірських місцевостей. На рівнині функціонували землянки — викопані у земній корі заглиблення переважно прямокутної форми, поверх яких монтували довільної форми дах, або тимчасові примітивні житла, які споруджували на земляній поверхні, використовуючи різноманітні підручні матеріали, які знаходилися у конкретному природному середовищі.

Основну функцію освітлення у таких практично повністю затемнених житлах через відсутність у них вікон виконувало відкрите вогнище, яке розташовувало здебільшого посеред житлової частини помешкання. Зчаста мешканці таких жител вогонь підтримували протягом тривалого часу, не даючи йому загаснути.

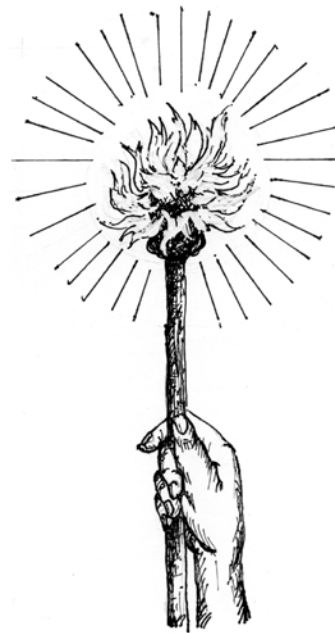
Гіпотетично допускаємо, що при спалюванні деревини на відкритому вогнищі невеликі фрагменти відламаніх тонких гілляк, що проростали від основи стовбура, мешканці жител могли використовувати як примітивного переносного світильника, — скіпки, який став основою для винаходу іншого освітлювального пристрою — смолоскипа⁴, що давав більшу площу освітлення та мобільність у використанні (іл. 1, 2).

Як стверджувала чеська дослідниця Дагмар Стара, «світло, яке розсіює пільму і вигонить разом із нею інстинктивний страх, становить собою щось зачакловане. Для володіння світлом людина випробувала найрізноманітніші матеріали та виявила багато

⁴ Смолоскип, смоляник, світоч або факел (нім. *Fackel* < лат. *facula* — «скіпка», «лучина») діал. Походня, походня — вид світильника з відкритим вогнем, зазвичай у вигляді переносної палиці з намотаним на кінці просмоленним клоччям. Може застосовуватися як для освітлення, так і для підпалювання. Проста форма смолоскипа — пучок бересту або скіпок зі смолистих порід дерева, в'язанка соломи і т. ін. Подальшим удосконаленням є використання різних сортів смоли, воску та інших займистих речовин. Інколи цими речовинами просто обмащували смолоскипний кістяк (роль якого відіграло дерево, пучок клоччя тощо). Стародавні римляни винайшли смолоскип, який не гаснув у воді, — він просочувався сумішшю сірки і вапна. У давніх греків смолоскип символізував вічне життя. Пізніше його зображення часто використовувалося у ренесансних похованнях. Також він був атрибутом богині Церери (мотив пошуків Церерою своєї дочки Персефони, викраденої Аїдом) та божеств кохання (Венери, Купідона, в ренесансному мистецтві також Путто).

Іл. 1. Використання гілки дерева як скіпки. Рис. В. Сивака

Іл. 2. Смолоскип. Рис. В. Сивака

джерел освітлення і не менше можливостей його використання. Посудина з розпеченим вугіллям, просмолена та прожарена дерев'яна скіпка, як їх описує Гомер, факели⁵ у формі смоляних чи воскових кругів, які віднаходять під час розкопок Гальштаттської культури (ранній період епохи заліза, можна вважати самостійними сходинокми у розвитку освітлювальних пристроїв) [1, с. 333—335]. В Україні пам'ятки фракійського гальштатту приблизно з X—V ст. до н. е. трапляються на Прикарпатті та Закарпатті.

Українська дослідниця Лідія Шульгина стверджувала: «Найдавніший та найпримітивніший прилад для освітлення — це факел з рослинного, тваринного або мінерального матеріалу. ... Факел у загальнішому розумінні цього слова з'являється за палеолітичної доби та зберігається й досі» [2, с. 52].

Наприклад, на Бойківщині (Богородчанщина) респондент із с. Луквиця згадувала, що ще у дру-

⁵ У подальшому в статті замість терміна «факел» використовуємо термін «смолоскип», який має літературне визначення.

гій половині ХХ ст. такі примітивні світильники для освітлення як смолоскипи горяни використовували у дорозі, повертаючись із роботи в полі, лісі або мандруючи в інше село чи звідти, тобто від і до місць призначення, які знаходилися на певній відстані одне від одного. Для виготовлення таких світильників-смолоскипів (які місцеві автохтони ще означували як «факля», «факлі») брали довільних розмірів відрізок із ліщинового стовбурця, у якому один із кінців обмотували клоччям («повісом»), що залишалося як несортний матеріал від переробки стebel льону. В іншому варіанті — кінець палиці обмотували ганчір'ям і вмочали у сиру нафтову ропу, якою горяни змащували ще і зруб хати. В оселях чи господарських будівлях його не практикували [3, арк. 46].

Не менш цікавий допис про давнє освітлення залишив німецький учений Вольфганг Шивельбуш: «При видатних культурних досягненнях, які дав вогонь ранньому людству, — це варіння, опалення й освітлення. Вони виходять із початку від одного неподільного вогнища. З розвитком культури ця єдність поступово розпадається, функції вогню відокремлюються одна від одної. Спершу від загальної єдності відділяється освітлення. З первісного вогнища або домашнього вогнища виймають деревину, що горить найяскравіше, і використовують як скіпку. З досвідом накопичуються знання про сорти деревини, що відрізняються своїм специфічним горінням та освітленням» [4, с. 13].

Цього самого погляду щодо використання гiлляки як світильника дотримувалася українська дослідниця Раїса Данківська, покликаючись у своїй науковій праці на опубліковані матеріали Юліуса Ліпперта, який стверджував: «Використання гілок для освітлення фігурує в Полінезії, і пережитком цього є згадування у міфах народів про культурних героїв, що принесли для людей перший вогонь на гілці пальмового або іншого дерева. ... Треба гадати, що корчі, як і гілку, які природа давала людині досить, були одним з найстаріших засобів освітлення в лісових місцевостях ... нарізані ж лучини з'явилися пізніше» [5, с. 97, 99]. Таке пристосування для освітлення хати як скіпку дослідниця називала ще «українським народним світильником» [5, с. 93]. У нашому дослідженні ми означаємо цим терміном аналогічні засоби.

Опубліковані праці дослідників народної культури кінця ХІХ ст. — початку ХХІ ст. та зібрані ав-

тором матеріали польових етнографічних досліджень дають підстави стверджувати, що такий примітивний народний світильник як «скіпка» належав до найдавніших засобів освітлення на дослідженій території [6, с. 104; 7, с. 933; 8, арк. 14, 19, 20, 27, 60, 71, 73; 9, с. 217; 10, с. 11; 11, арк. 18; 12, с. 143; 13, с. 173; 14, с. 23]. Коротку письмову згадку про цей пристрій, який у минулому функціонував на території Бойківщини, залишив дослідник цього краю Ігнаци Любич-Червінський: «...Лише до цього використовують липових чи соснових щепок⁶...» [13, с. 173].

Світильники-скіпки сотні років служили для освітлення народного житла в інших історико-етнографічних районах України: на Покутті [15, арк. 12, 44, 60, 64; 16, с. 728], Волині [5, с. 94], Поліссі [17, с. 83; 18, с. 161; 19, с. 802; 20, с. 776—813], Східному Поділлі [2, с. 54], Слобожанщині [5, с. 94]. За інформацією Р. Данківської, світильником («лучиною») освітлювали свої помешкання селяни в українських селах на Курщині [5, с. 94]. Він функціонував у селянських оселях таких європейських країн, як Польща [21, с. 175; 22, с. 209—211], Сербія, Боснія, Албанія, Чехія, Словаччина, Німеччина, Литва, Білорусь [23, с. 587—590], Румунія [24, с. 118]; відомий народам Кавказу [25, с. 91] та автохтонам Середньої Карелії [26, с. 76].

Примітивний освітлювальний засіб українці-горяни називали по-різному: «скіпи», «скіпки», «скипи», «скипки», «щепки», «скаля», «шкаля», «скавки», «тріска», «лучина» [8, арк. 14, 19, 20, 27, 60, 71, 73] (Бойківщина); «скіпа», «скіпка», «скіпочки», «липина», «шкаберка» [3, арк. 62, 70; 27, арк. 39; 28, с. 198; 29, с. 104] (Гуцульщина); «скіпки», «ліпіньки», «лучини», «шкіпи», «шкепи» [30, с. 280; 12, с. 143; 13, с. 23; 22, с. 214] (Лемківщина). На Волині та Слобожанщині побутувала назва «лучина» [5, с. 94], на Поліссі — «лучина», «подьсвет», «смолье», «лучиво», «скипки», «скіпки» [20, с. 780; 18, с. 161; 19, с. 802], на Східному Поділлі — «скалки» [2, с. 54], на Покутті — «скіпи», «скипки», «скіпки», «щепки» [15, арк. 12, 44, 60, 64; 16, с. 728].

⁶ Щодо терміна «щепки», то його українці-горяни вживають переважно стосовно тесаних або колених дрібних стружок завдовжки 10—20 см, які спалювали на припічку під час приготування страв. В іншому варіанті терміном «щепки» локально означають тонші та в кілька разів коротші скіпки для освітлення.

Отже, в переліку назв, якими українці-горяни означували цей примітивний народний світильник, переважав термін «скіпка». На інших теренах України переважав термін «лучина». Що характерно, у гірській місцевості (зокрема на Бойківщині та Лемківщині) він побутував локально, на теренах Волині, Полісся та Слобожанщини — домінував. Щодо походження цієї назви, то, як стверджувала Р. Данківська, покликаючись на опубліковані праці відомих дослідників, «назва «лучина» утворилася від слова «луч» за допомогою суфікса -ина. Луч — загальноіндоевропейський корінь, тотожний латинському Lux — «світло», Leukos — «білий». Від слова «луч» виводив назву «лучина» й дослідник Микола Сумцов [5, с. 94].

Відомий чеський дослідник старожитностей Любор Нідерле стверджував: «Освітлення хати, окрім вогню в печі, відбувалося також горючою тростиною і дерев'яними щепками, які називали “лучь”» [31, с. 265].

Основу світильника-скіпки становила на всій дослідженій території тріска, відколота сокирою або стругом від поліна в домашніх умовах або пенька у лісі. Скіпки заготовляли з деревини, яка росла в конкретному природному середовищі. Під час заготівлі уважно придивлялися до відрізка деревини: щоб він не мав сучків, а волокна були прямі, — тоді тріски на скіпки будуть рівними. Оскільки на території Бойківщини, Гуцульщини та Лемківщини домінують хвойні породи деревини, то відповідний матеріал заготовляли зі смереки, ялини чи ялиці. Також використовували інші породи деревини: тис, бук, граб, березу, липу, осику, сливу.

Респонденти похилого віку, які ще пам'ятали цей освітлювальний засіб у хатах, мотивували використання хвойного дерева тим, що воно багате на живицю, а під час згоряння скіпка дає добре полум'я і має приємний запах. Натомість у скіпки з твердої породи (наприклад, із бука) полум'я було яснішим і чистішим, без кіптяви. Тому, якщо була така можливість, перевагу надавали саме деревині твердої породи.

Як доказ сказаного, доцільно навести спогади респондента-бойка: «Світили скіпами у нашому селі, клали скіпи під комином. Дерево брали ялове, брали і сосну, а то звали смоляки. Сам ходив до лісу, шукав сосновий пень, тріску відрубав сокирою і нюхав: якщо було чути смолою, то рубав і заготовляв,

якщо не чути — то не брав. Висота пенька була до 20—30 см, більше — рідко, бо шкода було залишати, коли зрізували на будову. Рубав на дрібненькі щепки уже вдома, а біля пенька на грубше. Довжина 20—30 см, товщиною 1—1,5 см»⁷ [11, арк. 18].

На Лемківщині, у с. Новоселиця (Пер Зк), респондент стверджував, що «добрими вважалися скіпки з букового дерева, яке було збито вітром, — вони давали ясне полум'я. Їх сушили на печі або на сволюку (геренді)»⁸.

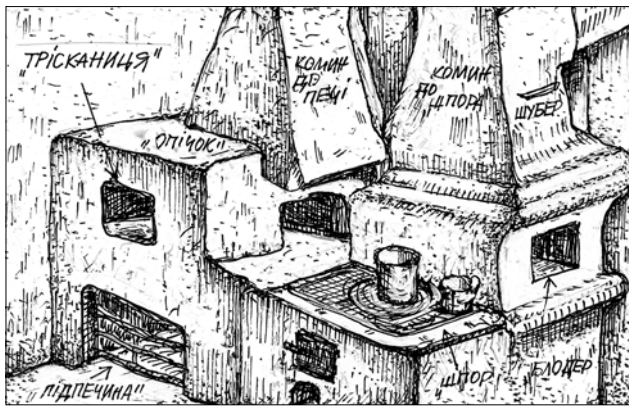
Із матеріалів відомого українського етнолога Романа Радовича дізнаємося, що на Поліссі зрідка для освітлення житлового помешкання використовували «сухі стебла з дивини (“коров'яка”). Дивина густоквіткова; *Verbascum thapsus*» [20, с. 780]. За його ж матеріалами та повідомленнями інших дослідників, на Поліссі «лучину» («лучиво», «скипки», «скіпки», «смолье», «падсьвет») виготовляли, як правило, із сосни (властиво, з її стрижневої частини). Власне стрижнева частина була найбільш «смулною», тут сконцентровано найбільше «живиці» («смулу», «жиру», «смоли», «смолю», «толодіці»), яка при згорянні давала добре полум'я і мала приємний запах. Найкращими для цієї мети вважалися соснові прикоренки. Заготовляли лучину зазвичай у літні місяці. Пеньки викорчували, складували у дворі та деякий час витримували під відкритим небом. Під впливом природних чинників верхня оболонка («оболонь») обгнивала — залишався один «стрижінь», з якого і кололи лучину (інколи «стрижінь» попередньо децю «пропарювали») [20, с. 780—781].

В інших історико-етнографічних районах України здебільшого використовували сосну, березу, осику, граб, дуб, клен, липу, ясен, ялицю, вербу [20, с. 780; 5, с. 9; 7, с. 933]. У низці європейських країн (Білорусь, Литва, Чорногорія, Албанія) матеріалом для «лучини» була сосна; у Польщі — сосна, вільха, ліщина, бук, граб, тис, осика; у Чехії і Словаччині — сосна, вільха [23, с. 589]; в Румунії — ялиця [24, с. 18].

У народів Кавказу, зокрема вірмен, «лучиною служили як коріння, так і недовгі (до 50 см) відрізки

⁷ Запис (тут і далі — Василя Сивака) у 2002 р. у с. Сушиця Старосамбірського р-ну Львівської обл.

⁸ Зап. у 1991 р. у с. Новоселиця Перечинського р-ну Закарпатської обл. від Біганича Миколи Михайловича, 1914 р. н.

Іл. 3. «Трісканиця» — пічка, вимурувана в опічку печі, у якій сушили тріски для підпалу та скіпки для освітлення у хаті, збудованій у 1918 р, с. Луги Рахівського району Закарпатської області, Гуцульщина. Рис. В. Сивака

Іл. 4. Отримання скіпок із пропареного поліна способом «дертя» руками. Слобожанщина. За Р. Данківською

кори, щепки хвойних смолистих дерев, зокрема сосни і кедра. Особливо розповсюдженими були лучини в лісових районах ... її використовували тоді, коли закінчувалися запаси олії або гасу, тримаючи в руках заходили до стайні. Лучина горіла 20—25 хвилин, тому її інколи вставляли в щілини стін, стовпів ... зв'язки лучин зберігали на полицях. Лучиною користувалися під час розпалення вогнища» [25, с. 91].

Розміри скіпок на всій території Бойківщини, Гуцульщини та Лемківщини були в середньому 20—25 см завдовжки, 2—3 см завширшки, 1—1,5 см завтовжки [3, арк. 4; 7, с. 933]. В інших місцевос-

тях України, за матеріалами Р. Данківської, їх виготовляли «15 см завдовжки, 4 см завширшки, 7 мм й більш завтовжки; а за власними спостереженнями — 22 см завдовжки, 2 см завтовжки; за Д. Зелениним — близько 69 см завдовжки (по довжині поліна), 3—4 см завширшки (по ширині поліна) і коло ½—1 см завтовжки» [5, с. 94]. Заготовлені тріски українці-горяни сушили в курній або з опаленням «по-чистому» хаті на масивних брусах — «Гредах», розташованих упродовж або впоперек стін хати. Сушили також на полицях, нижньому (після випалення) і верхньому чернях печі та на припічку. На закарпатській частині Гуцульщини, в с. Луги (Рах Зк), у боковій частині опічка печі з опаленням «по-чистому» мурували невелику нішу — «трісканицю». Вона була заввишки та завширшки по 25 см, завглибшки 40 см. У ній чи на припічку сушили як тріски для підпалу в печі, так і скіпки для освітлення хати [3, арк. 81—82] (іл. 3). У цьому ж краю заготовлені з бука поліна добре пропарювали, кололи на тонкі скіпки і просушували [32, с. 117]. Для порівняння: на Покутті для освітлення заготовляли стебла конопель завтовжки 1 см і завдовжки 40—45 см, які називали «коловатниціями». Їх спеціально висаджували зрідка, щоб стебло було грубим. Стебла довший час вимочували у воді, виймали, здирали з них верхню частину, з якої потім плели мотузки, а середину конопель сушили на скіпки [15, арк. 44, 60]. Про пропарювання лучини на теренах Слобожанщини згадує у своїй науковій праці Р. Данківська: «Беруть поліно, “напарують”, як кажуть там, в печі поверх чавуна (в одне ведро) з водою або на подолі печі, потім наколюють його з одного боку на 16—18 см завдовжки від краю в декілька рядків і рукою “деруть”. Лучину зберігають коло печі ... а тушили її тим, що або дули на неї та били її об припічок, або заливали водою. Про заливання лучин водою згадується і в пісні про лучину. З огляду на те, що під лучиною завжди ставили миску з водою, треба й гадати, що тушили її частіше водою — кидали у воду» [5, с. 94] (іл. 4). Натомість знавець старожитностей Східного Поділля Лідія Шульгина згадувала, що тут: «Скалки роблять із скальника. Скальників на скалки шукає з госени. Скальник — це кусок дерева з липини, з дивини, з грабу. Скалки найкращі з дивини, грабові, липові — ці всі однаково горять: висушити добре, та й горять ... шукає такого куска,

щоб добре коловся, де сучків нема, щоб скалки були довгі і широконькі ... скальники треба спарити сировими у печі, тоді скальники сушити; тоді настружат, тоді звяжуть; у пучку у запічку лежить; тоді вносять в комору, або й в повітку» [2, с. 56].

У контексті нашого дослідження доцільно навести приклади функціонування переносних (рухомих), стаціонарних (нерухомих) та комбінованих засобів, якими мешканці хати утримували світильник-скіпку для освітлення помешкання. До найдавніших варіантів освітлення скіпкою належав переносний, коли світильник-скіпку тримали в руках. Це підтверджують матеріали польових етнографічних експедицій у досліджених селах як Українських Карпат, так і в інших історико-етнографічних районах України. Наприклад, респондент із бойківського села згадував: «Скаля брали з бука, бо довше горіло. Я був біля мами і тримав то в руках, дві штуки, одна вигоріла, підпалював і тримав другу. Якщо була тонка, то скоро згоряла і не диміла, а грубша горіла довше, але диміла, і я того диму набравав в очі дуже»⁹ (іл. 5).

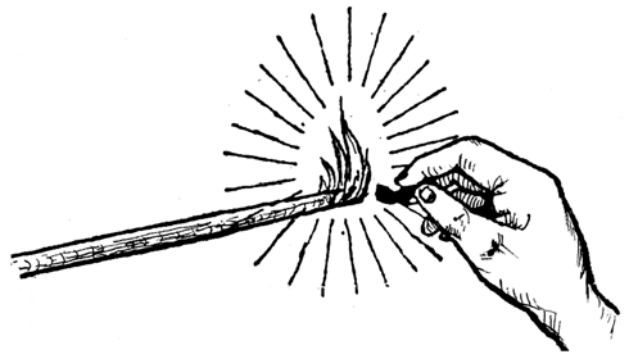
В іншому бойківському селі респондент розповідав: «Тріску (скіпку — В. С.) брали із смереки, бо то гарно горіло. От коли сім'я ввечері всідала до столу, то хлопчик, дівчак, тримав тріску біля стола до тих пір, поки не повечеряли. І так міняв одну на другу»¹⁰.

В іншому районі Бойківщини носій інформації стверджувала: «Були вечірки, що пряли, то скіпки світили. Одну від одної підпалювали. Скіпку тримали лише хлопці: такі уже, кавалери, — дітям не дозволяли, аби не запалив куделю»¹¹.

Наведені варіанти тримання рукою, спалення та освітлення скіпкою, які українці-горяни застосовували наприкінці XIX — у першій половині XX ст., були характерні й для інших етнографічних районів України. Так, за матеріалами Л. Шульгиної, записаними у с. Бубнівці, що на Східному Поділлі, місцеві старожили стверджували: «Давно було скалки світили: ото вже, каже, вечір, треба скалки світити; а ну,

Іл. 5. Тримання скіпок в руках під час освітлення хати, с. Подобовець Міжгірського району Закарпатської області. Рис. В. Сивака

Іл. 6. «Утирає носа» — знімання пальцями нагару із скалки. Східне Поділля. За Л. Шульгиною

піді, засвіти скалку, бо вже поночі, темно у хаті — баба пряде кужілля, а ти сиди, скалку держи, світи бабі, так у руці було держали. А дід гончар був, а я малий ще був, то заставляли їм світити; сидят було, у балгані чи в хаті за кругом, горшки робят, а я коло їх із скалкою, держав у руці; бувало стоїш так довго із скалкою, аж рука умліває: одною держи, другою, як нагорит із краю, треба “носа утирать”, або кажуть “сопляки”, соплі утираєш, тоді одна догорає, другу від неї засвітиш, цю кинеш, а ця горит; стоїш, було, аж зачнеш куняти, або дивися кудись, — на неї не глянеш, — вона зараз зачне блимати, чи руку одвернеш, діду вже й не видно робить — зараз дід тоді мене цок — обмастит глиною: — ти куди, сякий-такий, дивився?! — або, було, задивлюся та діду чуба усмолив. Це ж він робит, а ти коло його із скалкою... Мале, до гиншої роботи не годний — мусит світити» [2, с. 54] (іл. 6).

⁹ Зап. у 1994 р. у с. Подобовець Міжгірського р-ну Закарпатської обл. від Русняка Миколи Дмитровича, 1905 р. н.

¹⁰ Зап. у 2018 р. у с. Орява Сколівського р-ну Львівської обл. від Жука Василя Онуфрійовича, 1931 р. н.

¹¹ Зап. у 2019 р. у с. Ясениця Масьова Турківського р-ну Львівської обл. від Костик Марії Григорівни, 1938 р. н.

Іл. 7. Тримання скіпки в роті під час роботи. За Р. Данківською

Отже, тримання скіпки в руках під час освітлення як на досліджених теренах Українських Карпат, так і в інших історико-етнографічних районах України було прерогативою дітей, але часто цю місію виконували і юні хлопці, а в окремих випадках — чоловіки похилого віку.

У додаток до сказаного, цікавий матеріал віднаходимо у науковій статті Р. Данківської, де вона стверджує, що тримання скіпки руками під час хатніх робіт було відомо селянам в українському селі Кобилівці, що на Курщині: «За словами старих людей, колись давно лучиною освітлювали сами люди один одному, наприклад: коли жінка пряла, лучину перед нею держав її чоловік, або коли чоловік що робив, світила йому жінка» [5, с. 95]. Дослідниця наводить й інший спосіб тримання скіпки: коли під час проведення певних хатніх робіт у чоловіка або жінки були зайняті руки, тоді вони задля зручності утримували підпалену скіпку в роті. Покликаючись на матеріали австрійського дослідника Р. Шомера, вона стверджує, що такий спосіб тримання скіпки був відомий в Італії, Австрії, Фінляндії, Північній Німеччині та Західних Альпах [5, с. 96] (іл. 7).

Як на дослідженій території Українських Карпат, так і на інших теренах України та поза її межами місцеві автохтони у зазначений для дослідження період для освітлення хат широко практикували варіанти тримання та спалення скіпок на стаціонарних (нерухомих) засобах. До таких відносимо спалювання скіпок біля челюстей печі або (звичніше) на куті припічка — місця, яке було досить зручним для освітлення усіх трьох кутів житлової частини хати. Такі варіанти освітлення скіпкою побутували на Поліссі [18, с. 161; 20, с. 788; 17, с. 83], Волині [20, с. 788], Східному Поділлі [2, с. 55], Покутті [15, арк. 63; 16, с. 728].

Важко не погодитися з Р. Радовичем із приводу того, що нині немає єдиної думки щодо часу, відколи українці почали використовувати припічок для освітлення помешкання скіпками [20, с. 788]. Можемо припустити, що відтоді, коли до печі примурували кухню з припічком, яка на дослідженій території спорадично функціонувала вже на початку ХХ ст.

Уродженець с. Кіндратів, що на Бойківщині, священник Михайло Зубрицький так описав освітлення житла скіпкою, яку спалювали на камені-«світличу», вмурованому на куті припічка: «Припічок, а за нею друга, се запічок, а де оба сходять ся при розі печи на хату, там уставлена на верха камінна плита, то “світлич”, бо на ній світять вечором і рано буквицми скіпами. Світять з рана, коли ще в печи не затопили, що аж тогди наступає, як починає розвиднювати ся, хиба що треба борше ладити обід, і вечором, коли вже в печи витопили» [9, с. 217].

Не менш цікаву інформацію про спалювання скіпки на припічку подає дослідник Бойківщини Володимир Кобільник: «Беруть галуззя ялиці, окоровують (бо з кори більший дим), розколюють на кілька частин і довший час сушать на грядках. Запалюють у місці, де сходиться припічок із запічком, укладають одну на другу перехресно так, що горять лише кінці. Якщо кінець спідньої скали випалиться, “висмаркують” його, т. є. відламують спалений вуголь через натиснення до припічка й знова кладуть на верх купки. До обслуги мусить бути через цілий вечір хтось з челяді» [33, с. 28—29].

Знаний дослідник Гуцульщини Володимир Шухевич стверджував, що освітлення скіпкою недалеко від челюстей печі було характерним і для цього краю: «Давніше освітлювали хату смоляними скіпками, що заєдно під комином горіли...» [29, с. 104].

Як підтвердження матеріалів відомих дослідників маємо спогади респондента з Бойківщини: «На вуглі, де сходилися припічок і запічок, на це зверху клали рівний камінь, світлич, сюди клали скаля. Скаля клали так, як будують хату, одне на одне, по кругу, то звали кошарки. Поліно, з якого відколювали скаля, звали липина. То сушили на гредях, щоб від сухого диму було мало...»¹² (іл. 8).

Інша респондентка із цього ж краю згадувала: «Брали плаский камінь з річки. Клали на куті печі,
¹² Зап. у 1994 р. у с. Тухолька Сколівського р-ну Львівської обл. від Грибовича Петра Івановича, 1913 р. н.

на припічок. На тім камені, коли холодно було, клали тріски (скалки). Їх кололи з букового поліна. Бук диму не давав і горів красно. Було тепліше і світили хату. А той камінь — то світичок чи світич називали»¹³.

З іншого району Бойківщини маємо такі відомості: «На припічку світили буковими скіпками. Тут вони і лежали. А з грядів брали грубші поліна і з них так кололи на тоненько. Коли скіпки горіли на тому камені, світичу, то за ними слідкував старший чоловік в хаті. Згасала якась, брав з купки іншу, підпалював від неї і клав біля тих, що горіли»¹⁴.

Щодо використання припічка як місця спалення скіпки для освітлення житлового помешкання маємо матеріали М. Зубрицького, які він зафіксував у с. Мшанець Старосамбірського повіту: «Попрі піч уставлені дві дошки на 58 см, високо від землі. Дошка від дверей називається “запічок”, а перед отвором печі “припічок” і обі сходять ся в углі печі, що виходить на хижу, там кладуть камінну плиту, замащують глиною і то називають стовпом, деінде “світlichem”. На нім світять і тепер буковими скіпами, а давнійше, коли ще не було нафти та ламп, світили все скіпами на стовпі» [10, с. 11].

В описі зі с. Мшанець є два цікаві моменти, про які згадує дослідник. Перший — зображена на ілюстрації курна піч челюстями повернута до причілкової стіни хати, що не характерно для інших сіл Бойківщини та Гуцульщини. Таке розташування печі характерне для лемківського житла, в якому припічок, де спалювали скіпку, знаходився відповідно до причілкової стіни, а запічок — до вхідних дверей хати. І другий, не менш цікавий, момент — це спалювання скіпки на кути припічка (на кам'яній плиті-«світlichem»), який ще називали «стовпом». Нам, властиво, цікавий останній термін, адже в сусідньому селі Грозова, яке знаходиться неподалік с. Мшанець, «стовпом» називали вимурований збоку від печі ближче до сінешньої стіни обігрівач («стовп») прямокутної форми, у який вмуровували котлик для підігріву води і «шуберт», яким, задля збереження тепла у боковині печі, перекривали доступ його виходу понад дах хати. Чи не означає це, що назву

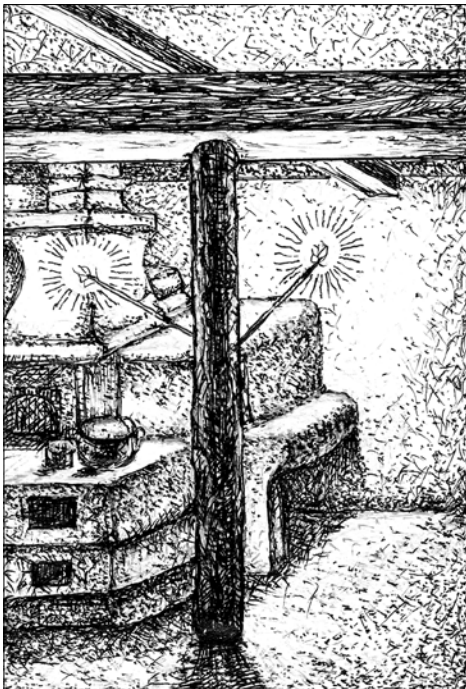

Іл. 8. «Кошарки» — один зі способів укладання скіпок для освітлення хати на камені-«світlichem», вмурованому на кути з'єднання припічка із запічком. Бойківщина. Світлина Т. Кіщук

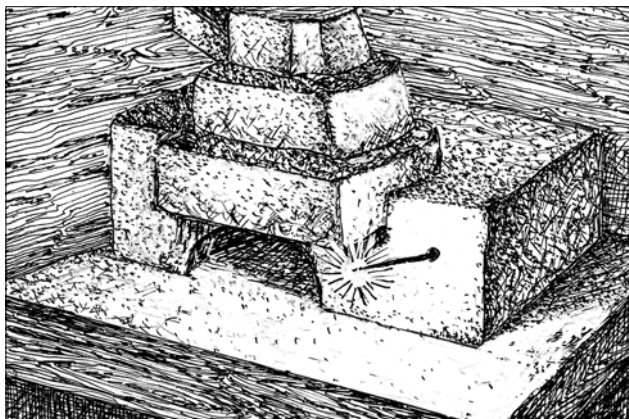
«стовп» горяни успадкували як від «світlichem» на припічку, так і від раніше вмонтованого стовпа неподалік від печі, на якому у вибитих дірах вставляли для освітлення хати скіпки, а лексему перенесли на іншу частину печі? Для порівняння — таке пристосування як пічний стовп, яке місцеві жителі означували як «слуп», ми зафіксували під час польових етнографічних досліджень на Покутті, у с. Незвисько (Гор ІФ). Тут пічним стовпом («слупом») був не тесаний, а лише окорований стовбур ялини. Насамперед у верхньому кінці колоди зарізали чіп, який вставляли у видовбане у нижній частині сволока гніздо. Нижній кінець пічного стовпа монтували на камені, вкладеному у викопану в долівці хати ямку. Для освітлення хати у просвердлені під кутом і хаотично розташовані один над одним декілька отворів у «слупі» вставляли скіпки з конопель. Тут навіть побувало таке прислів'я: «Стоїть, як слуп посеред хати» [15, арк. 60] (іл. 9). Подібне явище в минулому функціонувало на Поділлі, про що згадувала у своєму дослідженні Р. Данківська: «Другим за часом з'явлення, постійним приладдям для лучини повинно мабуть лічити стовп, що є недалеко від печі, в ньому вставлялася лучина в Кам'янецькому й Проскурівському повітах. Зв'язок цього стовпа з вогнищем, через його близькості до нього — очевидний» [5, с. 95]. За відомостями 1871—1872 рр. зі збірника «Матеріали для дослідження Подільської губернії в статистичному і господарському відношеннях» дізнаємося, що «у Кам'янецькому та Проскурівському повітах у третій чверті XIX ст. (1864 р.) дослідники зафіксували доволі архаїчний спосіб освітлен-

¹³ Зап. у 1994 р. у с. Кривка Турківського р-ну Львівської обл. від Зубрицької Марії, 1921 р. н.

¹⁴ Зап. у 1989 р. у с. Грозова Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Вархоляка Василя Івановича, 1903 р. н.

Іл. 9. Тримання скіпок для освітлення хати на пічному стовпі («слупі»), с. Незвисько Городенківського р-ну Івано-Франківської обл., Покуття. Рис. В. Сивака

Іл. 10. Тримання скіпки для освітлення хати у вибитій дірці на передній стіні печі, с. Снідавка Косівського р-ну, Івано-Франківської обл., Гуцульщина. Рис. В. Сивака

ня, при якому «скалку» спалювали, «вставляючи її в стовп, розташований неподалік від печі» (тобто у так званому «пічному стовпі»)» [34, с. 539].

На думку Р. Радовича, подібне явище побутувало на Поліссі: «Цілком імовірно, що пічний стовп, який поліщуки розташовували у зовнішньому куті давніших печей чи їх припічка, в минулому теж якимсь чином був пов'язаний зі спалюванням лучини» [20, с. 789].

Відома дослідниця народного житла Євгенія Бломквіст припускала: «В мікрокосмосі селянської

хати в східнослов'янській традиції невід'ємним рудиментом центрального стовпа, а в прототипі, мабуть, і дерева в центральній частині житла, був пічний стовп, який еволюціонував із центральної опори даху» [35, с. 227].

На підтвердження давності функціонування пічного стовпа у народному житлі українців віднаходимо матеріали у публікаціях інших дослідників: «Як бачимо, зв'язок цього стовпа з піччю не випадковий — мабуть, уже в глибокій давнині цих два невід'ємних компоненти житла з'єдналися в єдиний семантичний комплекс: в залишках ранньоашельських жител сліди вогнищ розкопані поряд із слідами центральних стовпів, то ж бачимо і в усіх перерахованих культурах. Наприклад, в центрі квадратних жител на Почепському поселенні (басейн р. Десна, перший вік н. е.) під розвалинами печей віднайдено глибокі стовпові ями — мабуть, масивний стовп тут уже був складовою конструкції печі [36, с. 93].

Інший стаціонарний спосіб утримувати скіпку під час її спалення для освітлювання — фіксація засобу в дірці, вибитій на передній стіні основи печі над припічком, ближче до переднього кута, на висоті приблизно 15—20 см. Таке розміщення засобу було дуже зручним для жінки, яка у вечірній чи ранковий час готувала страву в печі, а не на припічку. Наприклад, респондент із Гуцульщини стверджував: «Липина — це така тріска з берези, завдовжки 40—50 см, яка кріпилася збоку печі, де видовбували дірку Ця діра називалася пічка. У неї і ставили липину. Коли вона згоряла, той кусок виймали, підпалювали від неї іншу, вставляли її у пічку, а маленький гасили. Могли гасити пальцями або легенько тиснули до печі, щоб на дошки не впало»¹⁵ (іл. 10). Освітлювання скіпкою, яку вставляли у вибиту на передній стіні печі збоку челюстей діру, характерне і для Лемківщини [30, с. 280; 14, с. 211].

Про такий спосіб стаціонарного тримання скіпки Р. Данківська висловила так: «Зважаючи на віддаленість стіни від огнища, указане приладдя для лучини повинно лічити за пізніше явище, коли функції опалення й освітлення виділилися вже в незалежні, один од другого, одиниці» [5, с. 95].

¹⁵ Зап. у 1986 р. у с. Максимець Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. від Дзепчика Юрія Павловича, 1906 р. н.

Паралельно зі спалюванням скіпок для освітлення внутрішнього житлового простору хати на куті припічка, триманням їх на передній фасадній стіні печі чи пічному стовпі як українці-горяни, так і мешканці сільських хат на інших теренах України в кінці XIX — на початку XX ст. спорадично практикували ще один із варіантів освітлення скіпкою. Для цього збоку челюстей печі примуровували невелику пічку з окремим витяжним коминим для відведення диму у великий комин, розташований у сінях. Таке устаткування для спалювання скіпки добре освітлювало як робоче місце жінки біля печі, так і навколишню темряву в хаті.

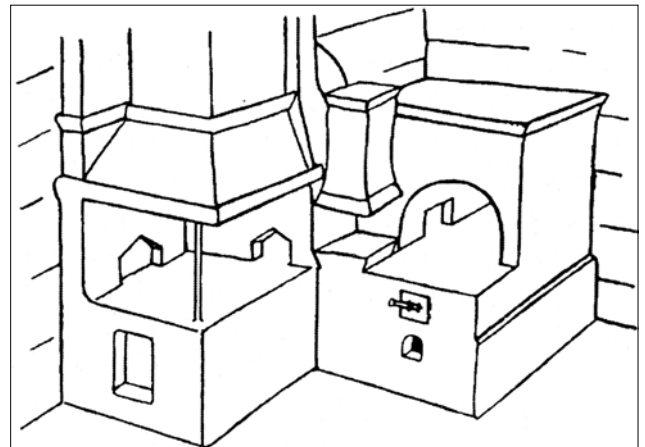
За опублікованими матеріалами відомого українського етнолога та дослідника Південної Лемківщини Мирослава Сополіги: «Одним із основних джерел світла ще в кінці XIX та на початку XX століття в переважній частині східнослов'янської української етнічної області було полум'я вогню в печі або на припічку. Відомий був теж спосіб освітлення за допомогою дерев'яних трісок, які по черзі палили перед челюстями печі. Називали їх "ліпінки", "скіпи", "шкіпи", "лучини". На Снинщині для цього влаштовували на стіні між піччю та дверима спеціальне кам'яно-глиняне устаткування з отвором (інколи й з капою) для відведення диму в сіню. Відоме воно під назвами "кандалов", "канталовка", "світлич" або "пещка"» [12, с. 143].

Покликаючись у своїй праці на опубліковані матеріали відомих дослідників-народознавців, Р. Данківська зауважувала: «Так, для цього користувалися піччю, і в особливому закапелку, або печурці на краю печі (з витяжним каналом в трубу для диму від неї) ставили лучину. Це — постійний світець. Зазначене місце на пічному шістьку для лучини має на Україні назву "світлач", "комінок". По часу виникнення цей гатунок "лучинодержателя" треба рахувати найстарішим тому, що він тісно зв'язаний з піччю, огнищем, що вони спочатку, як відомо, уміщували в собі освітлення з опаленням» [5, с. 95].

Аналогічний спосіб освітлення скіпками автор цих рядків зафіксував на Середньому Поліссі під час польових експедиційних досліджень. Для цього збоку великого пічного комина, що виходив на середину хати, спеціально примуровували ще один, але менший. Конструктивно він кріпився до бічної сторони пічного комина та сінешньої стіни за допомо-

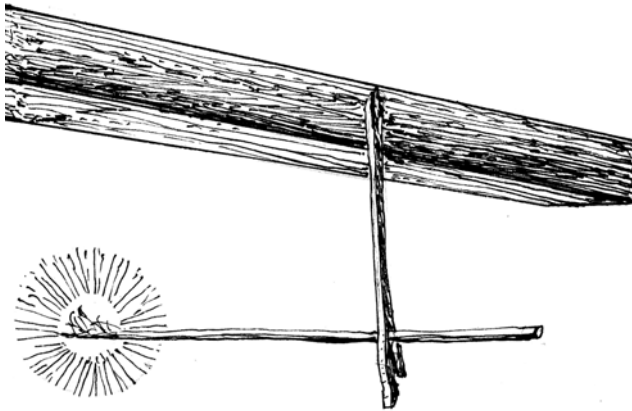

Іл. 11. Піч з «коминком» та «пічним стовпом» для спалювання «лучини», с. Великі Цепцевичі Володимирецького р-ну Рівненської обл. Світлина Р. Радовича

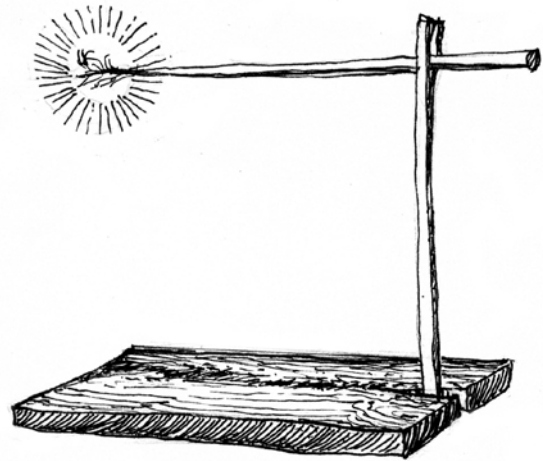

Іл. 12. Піч з «коминком» для спалювання лучини. Польща. За Р. Райнфусом

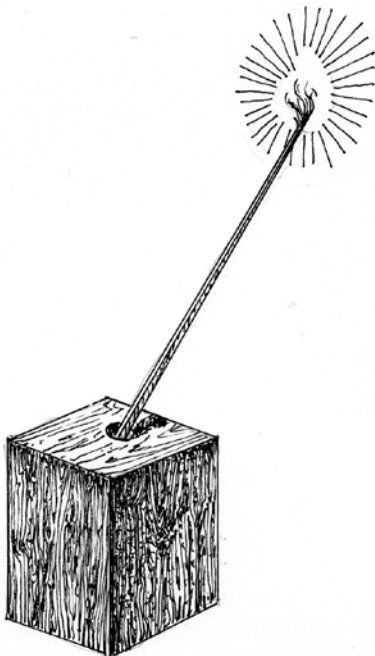
гою двох брусків, які на кутах їх з'єднання підтримувалися металевим стержнем так само, як і у великому комині. Його ширина становила 30—35 см, висота — 40—45 см, довжина відповідала розміру великого комина. Збоку у комині вимуровували маленький «лежачок», який для відводу з нього диму з'єднували з великим коминим. Лучину палили на маленькому припічку «комінка», поклавши навхрест одна на одну [18, с. 160—161]. За матеріалами Р. Радовича, спалювання і освітлювання лучиною під маленьким «коминком» було характерним для всієї території Полісся, а також відоме у біло-

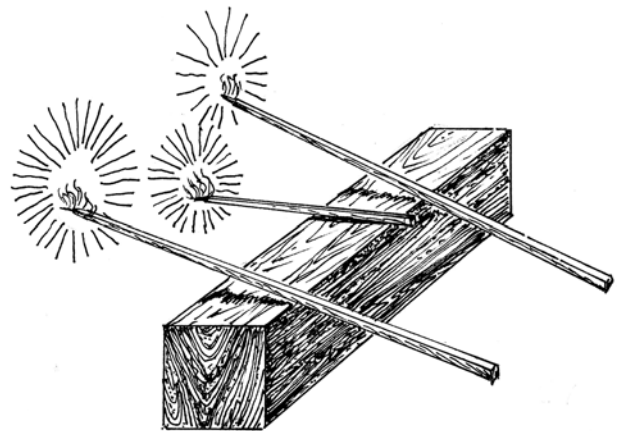
Іл. 13. Тримання скіпки для освітлення хати під сволоком («грагарем»). Гуцульщина. Рис. В. Сивака

Іл. 14. Тримання скіпки для освітлення хати у розціпах дошки та скіпки. Лемківщина. За Е. Кемпою. Рис. В. Сивака

Іл. 15. Тримання скіпки для освітлення хати у «ковбанчику». Бойківщина, Гуцульщина. Рис. В. Сивака

Іл. 16. Тримання скіпки для освітлення хати на «переголо-вку». Бойківщина. Рис. В. Сивака

русів [20, с. 785] (іл. 11). Як стверджував Роман Райнфус, він був типовим і для поляків [22, s. 211, tabl. XXXVII, rys. 4] (іл. 12).

Третім варіантом тримання скіпки, на наш погляд, був комбінований спосіб, який поєднував у собі функції переносного і стаціонарного. Такий невеличкий комплект разом зі скіпкою могли переносити у будь-яке місце в хаті, яке необхідно було освітити.

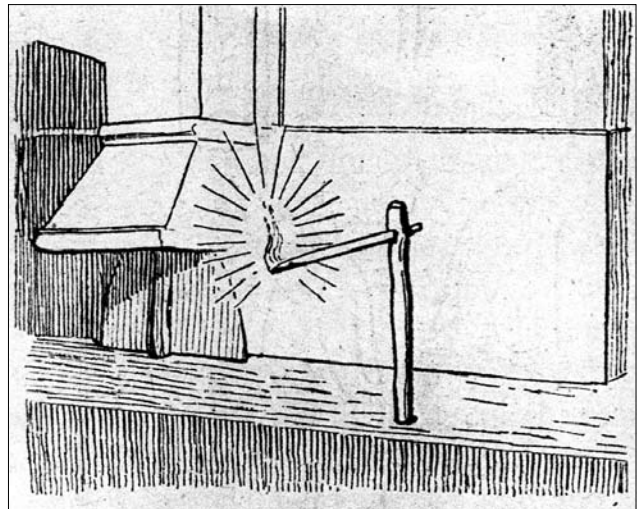
На Гуцульщині скіпку для освітлення хати підвішували знизу сволока в найзручнішому для освітлення місці, переважно в його центральній частині. Для цього вибирали грубшу скіпку, в одному кінці якої

ножем робили розціп, іншим кінцем прибивали легенько до сволока, а другу скіпку, горизонтально, під невеличким кутом вставляли знизу в розціп першої (прибитої до сволока) [32, с. 117] (іл. 13).

На Північній Лемківщині, за матеріалами польської дослідниці Ельжбети Кемпи, пристроєм для тримання скіпки був довільної довжини і ширини відрізок тесаної дошки, на одній зі сторін якої прорубували долотом невелику розщепу. У неї вертикально вставляли грубшу скіпку, у верхньому кінці якої робили ще один розціп, у який горизонтально вставляли кінець іншої скіпки. Кінець скіпки, який підпалювали, повертали вдовж дошки. Робили це задля того, щоб під час неповного згоряння тліючі вуглини зі скіпки падали на дошку, а не на стіл, лаву, ослін або інше місце, на яке ставили

відповідний пристрій для освітлення хати чи робочого місця господаря або господині. Лемки такий пристрій найчастіше ставили на куті припічка [14, с. 23] (іл. 14).

Ще одним із засобів і способів тримання скіпки під час освітлення хати було примітивне пристосування прямокутної або квадратної форми з невеликого відрізка колоди, переважно з дерева хвойної породи. Такий засіб українці-горяни називали двоюко: «ковбанчик», «ковбан» або — «світличок». «Ковбан» за формою і назвою був споріднений з опорами нерухомої лави у хаті, колодою, яку вкладали на нижній черинь курної печі під час її спорудження. Натомість терміном «світлич» або «світличок» означували місце спалювання та освітлення скіпами на припічку печі. Розміри «ковбанчика» були довільні: заввишки 25—30 см, завширшки та завширшки 15—20 см або 20 × 20 см, 25 × 25 см. У такому пристосуванні просвердлювали під кутом отвір, у який вставляли для освітлення скіпку. За потреби засіб могли переносити у будь-яке місце хати для освітлення — ставили на припічок, стіл, лаву, ослін, стільчик. Про цей примітивний пристрій, який функціонував наприкінці XIX — на початку XX ст. на Гуцульщині, згадував респондент: «Розрізали березу, ножем колоди на скіпи і палили так. Скіпу ще ставили в ковбанчик з дерева зробленого, у якому робили дірочку і вставляли туди скіпочку. То могли переносити по хаті»¹⁶ (іл. 15). Респондент із Бойківщини надав таку інформацію: «Хату освітлювали з букового шкаля, трісок з поліна. Сушили на печі, вставляли потім у дірочку, зроблену в поліні, і то називали світличок. А ще зверху на поліно, під кутиком шкаля клали, а ні — то і зверху, трошки насунувши над краєм поліна»¹⁷. У с. Ялинкувате (Ск Лв) скіпки спалювали на довільної довжини та ширини бруську, який називали «переголовком»¹⁸ [8, арк. 20] (іл. 16). Зверху на брус наставляли під різним кутом від однієї до декількох скіпок, їх кількість залежала від необхідної площі, яку треба було освітити

Іл. 17. Тримання скіпки. «Дідок» простий стоїть на припічку. Східне Поділля. За Л. Шульгиною

під час виконання хатніх робіт. Таке пристосування найчастіше монтували на припічку печі, на «світличу» [8, арк. 20].

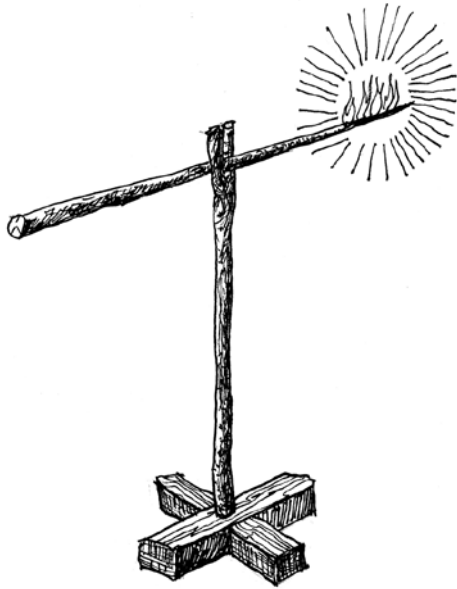
Пристрої, які відносимо як до стаціонарних, так і до переносних або комбінованих, побутували на поч. XX ст. і на Східному Поділлі. Про них згадувала Л. Шульгина, покликаючись на записані від респондента відомості: «Зле було світити скалками, що в руці тримаєш, от і почали на коміні класти скалки. Покладеш скраю, вона й світит, і на опічку бувало ложуть скалку. А ще, щоб не тримати скалку в руці, було, закладут патичок такий довгий у дюрку, що у припечку зроблена, де кужіль становить, і він так стремит, як кужіль рівно, а у тому патичку дюри провіртують і ложут скалки. То кажут у нас “дід на скалки”: — це простий; а ще, було, робят “дідка з розкорячки”, “Дідушок з ніжками, як три ніжок стоїт, з розкорячки робиться, таке три ніжки має: це пересуває собі, куди хочеш» [2, с. 54—55, табл. 1, рис. 4] (іл. 17).

Варіанти переносного пристосування для освітлення скіпкою із Західного Поділля подає С. Колтатів: «Чим світили? Скалками, свічками... Про “скалки”. Біля печі стояв стоячок. На ньому закладали “скалку”, що горіла і освічувала хату. Скалки були березові. За вечір згоряло їх не мало. За мої пам’яті скалок уже не було» [37, с. 52, рис. а] (іл. 18). За матеріалами Р. Радовича на Поліссі лучину спалювали на переносних “св’етцях” [20, с. 791] (Іл. 19). Це було типовим і для польського народного житла [22, с. 212, гус. 5, 6, 7, 9].

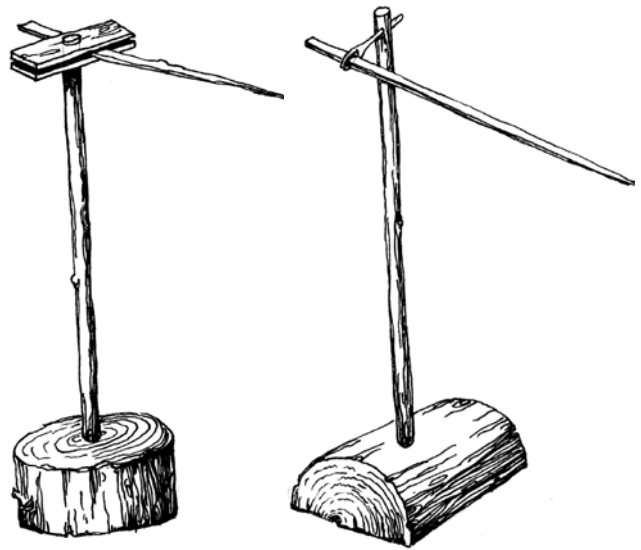
¹⁶ Зап. у 1986 р. у с. Микуличин Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. від Миронюка Олесея Яковича, 1892 р. н.

¹⁷ Зап. у 1994 р. у с. Головецько Сколівського р-ну Львівської обл. від Федьковича Івана Микитовича, 1912 р. н.

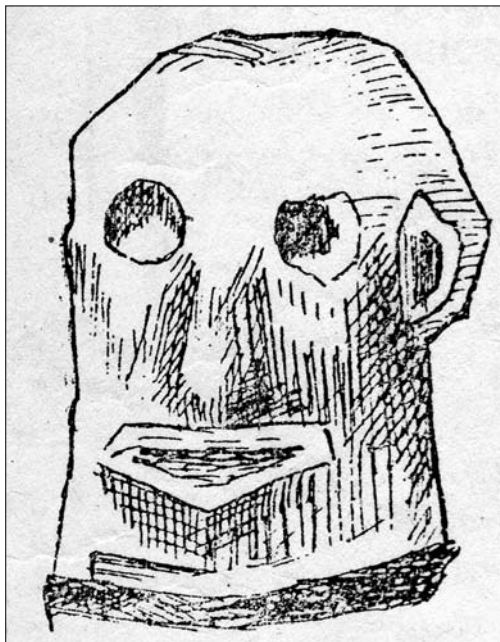
¹⁸ Зап. у 1994 р. у с. Ялинкувате Сколівського р-ну Львівської обл. від Хрипти Івана Федоровича, 1931 р. н.

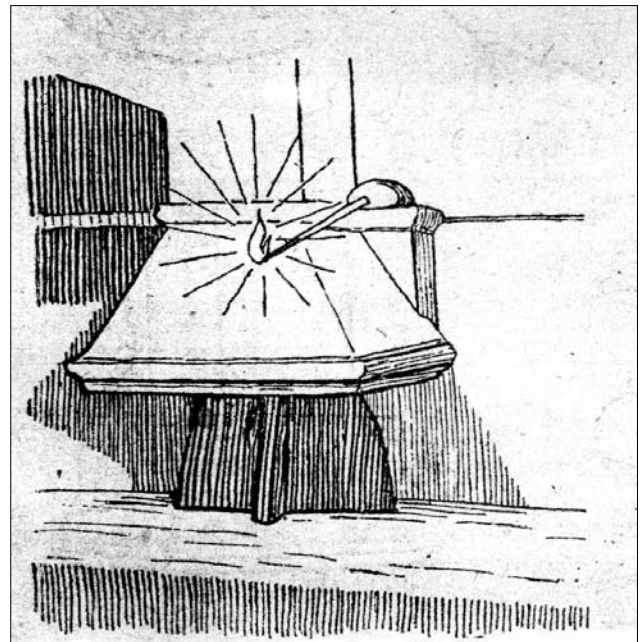
Іл. 18. Тримання скіпки у розціпі. Західне Поділля. За С. Колатівим. Рис. В. Сивака

Іл. 19. Спалювання лучини на «светцях». Полісся. За Р. Радовичем

Іл. 20. Пристосування для освітлення скіпкою у вигляді «рот Адамової голови». За Р. Данківською

Іл. 21. Тримання скіпки за допомогою («бабки») на опічку печі. Східне Поділля. За Л. Шульгиною

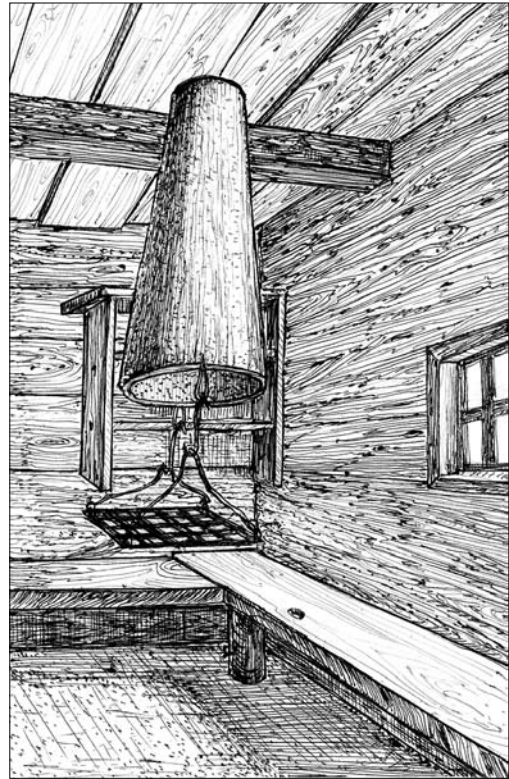
Подібні пристрої для освітлення скіпкою характеризувала Р. Данківська: «Переходячи до переносних українських підставок для лучини, можна виділити групи стоячих і висячих підставок. Стоячі підставки склалися, по-перше, з шматів глини, кулеподібних, іноді обпалених побілених з проробленим для лучини заглибленнями. Цей тип кулеподібного «лучинодержателя» з глини існував в

середині XVIII ст. в Західній Європі (в Альпах), як пише д-р Р. Шомер. Він же згадує про цікаву форму «лучинодержателя» на вигляд людської голови... у голові цій зроблено щілину на вигляд рота, в який вставлялася лучина», «Такий «лучинодержатель», — каже д-р Р. Шомер, виник під впливом живої людини, що держала запалену лучину в роті під час роботи в курному житлі» [5, с. 94, 96;

мал. 3] (іл. 20). Із монографії Р. Радовича, який у своїй роботі покликається й на матеріали інших дослідників, довідуємося: «На Західному Поліссі лучину могли спалювати й по-іншому: вставляючи 2—3 скіпки в отвори круглого каменя (очі, рот «адамової голови» ... За даними А. Данилюка, зліпок глини у вигляді людської голови з отворами використовували як світильник і на Поліссі Житомирщини. Аналогічні пристрої траплялися також на етнографічній Волині. Тут з глини виліплювали невеличку «бабу» з тулубом та голівкою і кількома отворами у тулубі для скалок (світильник ставили на столі чи на печі). «Світаки», виготовлені з глини (інколи у вигляді малої буханки хліба) з отвором для лучини відзначали також К. Мошинський та Ф. Вовк» [20, с. 783]. Подібне пристосування зі Східного Поділля, виліплене з глини, описала і проілюструвала рисунком Л. Шульгина: «Скалку, було, застромит у «бабку»; бабка та на опічку кладеться коло комина; скалка «здорова у бабку закладається і світит на цілу хату ясно, як гарні скалки ... з кужілями баби сідають на припічку, то їм і видно прости; й кругом було видно по хаті»» [2, табл. 1, рис. 7] (іл. 21).

На Рівненському Поліссі, за матеріалами Раїси Свириди, відомий також спосіб спалювання скіпки на дерев'яній лопаті, задовбаній у чільну стіну проти комина печі. У цьому ж районі, стверджує дослідниця, на початку XX ст. побутував й інший спосіб спалювання скіпки, коли 2—3 скіпки вставляли в отвори круглого каменя (очі, рот «адамової голови») [38, с. 57].

Софія Чехович, досліджуючи обладнання народного житла на західних землях України у 50-х рр. XX ст., у своїй науковій статті надала інформацію про різні способи утримання та місця розташування спалення скіпок під час освітлення в житловому помешканні хати на досліджених нею теренах (правдоподібно Полісся. — В. С.): «В осені і зимою хату освітлювали лучиною — сосновими скіпками. Бідняки держали їх в руках або вкладали в «пічку» — зроблену в печі дірку. Багатші уживали різних світильників, пеньків з черепком чи залізними кліщами, які придержували скіпку. Опісля заступали їх висяченими світильниками, вигіднішими в ужитті, званими «світоч», «лучник», «бондур». Їх робили з обвідки сита, обитої мішком, грубо побіленим, або плели його з лози чи луб'я, овиваючи грубим полотном та

Іл. 22. Спалювання лучини на «світачі», с. Мелені Народицького р-ну Житомирської обл. Гіпотетична реконструкція та рис. В. Сивака

обліплюючи глиною. Внизу висіла решітка, на якій горіли скіпки» [39, с. 75—76].

У цьому ж етнографічному регіоні, за матеріалами Р. Радовича, відповідний стаціонарний пристрій для спалювання скіпки поліщуки означували ще і як «світач» або, локально, «димар», «кагла», «кагло», «комин», «комин світильний», «комин з залізкою», «курник», «лампади», «лампадка», «посветка», «посвет», «посвіт», «посвітка», «потсвет», «світак», «светак», «світач», «світильник», «світоч», «світло», «светло», «светло», «светило», «лучник», «лучник», «лушник», «бовдур» [20, с. 791] (іл. 22).

Валентина Бойченко за результатами обстеження с. Біловіж (Рок. Рв) на Рівненському Поліссі подала таку інформацію із цього краю: «Лучину палили і на підставці «із заліза, каменю» («посвітці»), покладеній на «козелце» із розгалуженої деревини. На лучину копали соснове коріння, рубали, сушили — «багато заготовляли»» [40, с. 159]. За її ж матеріалами, у с. Полиці (Км-Кш Вол) мешканці села на поч. XX ст. «освітлювали хату смольною лучиною із соснових трісок («лучкою») на «світанку» («лучніку», «світочі», «світачі», «світичі», «посвітнім коме-

ні»). Дим виводили спеціально прилаштованим для цього комином (“посвітнім комином”, “верхом”) або лише “отводом” у стелі. ... На припічку їй розпалювали лучину. Освітлювали хату лучиною, коли не було холодно, “бо комином виходило тепло”. “Верха” (діру в стелі для виходу диму. — В. С.) в негоді чи холод затуляли ганчір’ям або заткалом, зробленим з довгої розгалуженої гіляки, відростки якої обмотували шматтям. Були хати і без “верха”, коли в таких хатах палили лучину, то відчиняли двері, щоб дим ішов у сні. На день усі пристрої, призначені для спалювання лучини, відставляли, щоб не заважали» [17, с. 83—84].

Окрім освітлення, світильник-скіпка присутній також у звичаєвості українців-горян і супроводжується певними віруваннями. Наприклад, в Українських Карпатах побутував звичай, коли хлопці та дівчата, зібравшись в одній із хат у вечірній час, гадали із запаленою скіпкою про свою смерть: «Одна із присутніх дівчат запалювала відповідну кількість скіпок і роздавала всім присутнім у хаті. Весь процес такого дійства супроводжувався співанками:

*Ай кеби-м знав, еж погину,
Запалив би-м і свою хатину:
Най би вона ізгоріла,
Що мене не приотила!*

Присутні при ворожінні слідували за тим, чия скіпка погасне першою, відповідно той і помре раніше. У того, в кого скіпка загасала, хлопці і дівчата обступали навколо і приспівували:

*Не покидай же нас, наш милейкий,
У світ не ходь далечейкий:
Бо нам без тебе, сивий голубе,
Ой тяжко, тяжко, ой тяжко буде!*

Наприклад, якщо скіпка першою гасла у дівчини, то присутні умовно “готували її до смерті”, поклавши на пристінну лаву, та жалісно оплакували. Зчашта, щоб відігнати від дівчини смерть, хтось із хлопців пропонував їй вийти за нього заміж. Після такої пропозиції дівчина в тій хвилі “воскресала” і продовжувала з учасниками цього дійства ворожіння чи інші забави» [41, с. 383].

Не менш цікавий спосіб гадання зі скіпкою маємо з теренів Гуцульщини в записах В. Шухевича: «Свйит вечір Василів старші діти роблять з глини кулю завбільшки бараболі, а в кулі ямку; такі кулі укладають на припічку; над крисою ямки затикають

шторцом березову шкаберку — скіпочку і запалюють зі споду, при чім мають собі когось на гадці. Як вуглик із скіпки впаде в ямку, ворожать з того, що той, кого мали на гадці (тата чи маму) помруть сего року, коли-ж вуглик відштрикне на бік — то він поживе еше» [28, с. 198].

На східноєвропейських теренах хлопці та дівчата гадали зі скіпкою так: у кого в руках скіпка горіла ясно — той довго жити буде; якщо скіпка горіла з іскрами — буде мати хвороби; якщо скіпка погасла в руках учасника ворожіння — той помре [42].

Отже, аналіз опублікованих наукових праць та матеріали польових етнографічних досліджень автора дають змогу виділити різні пристрої, засоби і способи для освітлення світильником-скіпкою, які використовували на досліджуваній території в кінці ХІХ — на початку ХХ ст.:

1. Прямокутний або квадратний у поперечному розрізі брус заввишки 20—30 см, завширшки 10—15 см, завтовшки 10 см або 15 × 15 см, 20 × 20 см, який означували термінами «свйіточок», «ковбанчик» (Бойківщина).

2. Прямокутний у поперечному розрізі брус завдовжки 40—50 см, завширшки 7—10 см, завтовшки 5 см, який називали «переголовком» (Бойківщина).

3. Вимурувана збоку варистої печі на сінешній стіні невелика пічка — «печка», «свйітч» (Лемківщина).

4. Вмурований на куті припічка плаский камінь «свйітч» (Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина).

5. Передня частина печі біля припічка з видовбаною у ній діркою — «пічка» (Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина).

6. Сволок («грагар») (Гуцульщина).

7. Тримання скіпки в руках (Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина).

Пристосування, за допомогою яких утримували світильники-скіпки, автор умовно поділяє на два види — стаціонарні та переносні.

До першої групи (стаціонарні) належали:

1. Тримання, спалення та освітлення світильником-скіпкою в спеціальній невеликій пічці («печка», «свйітч»), вимуруваній збоку варистої печі біля сінешньої стіни.

2. Тримання, спалювання та освітлення світильником-скіпкою на вмурованому на куті припічка пласкому камені («свйітч»).

3. Тримання, спалювання та освітлення світильником-скіпкою, підвішеним під сволоком («грагарем»). Одну скіпку прибивали вертикально до сволака, а іншу для спалювання та освітлення вставляли у розщепу, зроблену в нижньому кінці вертикальної скіпки.

4. Тримання, спалювання та освітлення світильником-скіпкою, вставленим у дірку («пічку»), вибиту збоку печі над припічком.

До другої групи (переносні) належали:

1. Тримання світильника-скіпки під час спалення та освітлення в руках.

2. Тримання світильника-скіпки під час спалення та освітлення у видовбаній під кутом дірці у верхній частині бруса («ковбанчика»).

3. Укладання світильника-скіпки для спалення та освітлення під кутом поверх покладеного горизонтально прямокутного бруса («переголовка»).

Одним із найменш вживаних варіантів народних світильників, який у кінці XIX — на початку XX ст. автохтони Українських Карпат, як і мешканці інших етнічних українських земель, використовували для освітлення житлового помешкання хати, був світильник-свічка. Аналіз джерел, опублікованих праць дослідників, матеріали польових етнографічних досліджень автора дають підстави стверджувати, що такий виріб виконував у народному житлі радше релігійно-обрядову, аніж практичну функцію — освітлення житлового помешкання, а зрештою і господарських приміщень.

Первинно матеріалом для виготовлення свічки були продукт бджолоїної переробки — віск і не менш важливий засіб для підпалу — гніт. Про цей винахід дуже влучно висловився Вольфганг Шивельбуш: «Одним із найвеличніших і у той же час скромних винаходів людства є гніт. Невідомо, хто саме багато тисяч років тому зрозумів, що містичний вогонь може бути ізольованим на кінчику перекрученого шматка тканини, котрий завдяки капілярним силам підживлюється олією або воском; але це відкриття мало і не менше значення в історії людства, ніж винайдення колеса. Гніт приручив вогонь, надав змогу використовувати його доцільніше й ефективніше, аніж дерев'яний смолоскип або жмут гілок. Але гніт приручив і нас. Важко собі уявити, щоб цивілізація розвинулася до теперішнього стану під світлом смолоскипів.

Отже, гніт виявився на диво стійким винаходом. Він залишався домінуючою технологією освітлення аж до XIX ст., коли його заступив спочатку газовий ліхтар, а відтак лампа Едісона з ниткою розжарювання» [4, с. 8].

Як стверджувала Л. Шульгина, «свічки з'являються на початку бронзової доби; найбільше їх уживання припадає на період у межах першої третини залізної доби, а відтак починає падати. ... В культурному рядку стоять свічки — також рослинні, тваринні або мінеральні. За характерну особливість приладу цього складнішого типу править уживання гноту з того чи іншого матеріалу. ... Загально тепер мало вживають свічок з лою, бо, кажуть — “лій дорогий” і “нема говечок”. Але “з свого лою”, хто має овечки, все ж роблять “про случай” свічки. Цих свічок звичайно вживають до роботи або світити в хаті. Треба відзначити, що цих свічок ніколи не несуть до церкви, а також не засвічують “коло тіла”. Кажуть — “не годиться”» [2, с. 32, 59].

На думку іншої української дослідниці, Р. Данківської, яка в свою чергу покликається на працю Пресмана й Фентекмоза, «воскові свічки з'явилися в Європі з початку християнської ери ... а у Франції у XIII—XIV століттях їх використовували лише привілейовані особи ... а уже в XVI ст. воскові свічки вживалися в ліхтарях для освітлення вулиць Парижу, тоді як їх вживання в Європі інтенсивно відбувалося аж в XVIII ст., але переважно в культових спорудах...» [43, с. 43].

Що ж до українських теренів, на яких використовували свічки для освітлення хат, то дослідниця покликається на статтю Хведора Вовка, яку він опублікував у виданні «Український народ» у Петербурзі в 1916 р., де відомий вчений стверджував, що «у хатньому ж освітленні України свічки з'явилися після лампи без шкла, що їх почали вживати замість каганця» [43, с. 43]. Дослідниця цілком слушно заперечує таке твердження відомого вченого, аргументуючи це тим, що «першу появу воскових свічок в Україні слід вважати за давнє явище, що веде свій початок від початків пасічництва, продуктами якого Україна торгувала ще з давніх часів» [43, с. 43].

Підтвердженням попередньої тези, на нашу думку, є матеріали, наведені дослідницею Галиною Мезенцевою: «В писемних джерелах, в давній Русі були поширені свічки ... високим розвитком бортництва

зумовлювалися великі запаси воску, який заготовляли бочками та кругами і який був предметом широкої торгівлі навіть з іншими країнами, що засвідчено, зокрема, Константином Багрянородним та іншими авторами ... це також може бути свідченням поширення свічок у ті часи. ... У літописах згадується “возжиганіє” великої кількості свічок у церквах ... безумовно, й багаті верстви населення теж палили їх чимало» [44, с. 74].

Як уже зазначалося, первинним матеріалом для виготовлення свічок був віск — продукт, отриманий унаслідок переплавлення бджолиної вощини. У досліджуваному карпатському краю лісові масиви сприяли надійному сховищу бджіл у дуплах дерев та в щелинах скель, тому можна гіпотетично допустити, що горяни займалися переробкою продуктів бджільництва та використовували їх від часу заселення цих земель. Про організований бджолиний промисел на Бойківщині, Гуцульщині і Лемківщині відомо з XVI ст. Саме від цього часу дослідники надають відомості про виготовлення воскових свічок у цьому краї, які застосовували і для хатніх потреб [45, с. 113—114; 46, с. 152—153].

Австрійський дослідник Гуцульщини Раймунд Фрідріх Кайндль писав: «...крім цього, мається на увазі відкритого вогнища або слабкого світла від дерев'яних стружок, при зробленому з лою світильнику (каганець) або навіть вже при газовій лампі; люди ще виготовляють воскові свічки, але використовують їх лише на хрестинах, похоронах і т. п. або запалюють їх у церкві» [47, с. 71].

За матеріалами Казимира Мошинського, свічки століттями функціонували на теренах півдня та півночі Слов'янщини. Технологія їхнього виготовлення була простою. Скручену нитку-гніт занурювали у ємність із розтопленим лоем чи воском стільки разів, скільки було необхідно, щоби виріб набув потрібної товщини. Після цього його охолоджували, він тверднув, і за потреби світити такий світильник-свічку вставляли ще й у дерев'яні чи керамічні ліхтарі, які оберігали полум'я від загасання, були зручними у користуванні та збільшували освітлювальну площу [23, с. 586].

Інший польський етнолог, Роман Райнфус, який у першій половині XX ст. досліджував терени Північної Лемківщини та окремі райони Бойківщини, зокрема Сколівщину, констатував винятково малу роль

свічки в освітленні компонентів традиційного житла. Він наголошував, що свічки були широко розповсюджені, але в повсякденному вжитку вважалися дороговартісними. Мешканці хати тримали такі світильники у випалених із глини ліхтарях, закуплених на базарі, як резерв, а за потреби використовували за призначенням [22, с. 215].

Ще один польський дослідник, Єжи Голубець, наводить дані, що «свічками користувалися етруски уже з IV ст. до н. е. Римляни використовували для освітлення скручені нитки, занурені у віск чи смолу. Свічки були знані в Китаї. На польських землях вони з'явилися водночас із впровадженням тут християнства. Приблизно від X ст. уже відомі свічки з лою. Вони мусіли бути дешевші від воскових свічок» [48, с. 12].

За матеріалами Л. Нідерле: «Древнім предметом є і воскова свічка (“свєтя”), яка функціонувала в X столітті. ... Полабські слов'яни здавали віск для свічок як данини уже в IX столітті» [31, с. 265].

На території Українських Карпат у зазначений для дослідження період бідніші верстви горян використовували для освітлення хат і лоеві свічки, матеріалом для яких служив перетоплений жир. На відміну від воскових, лоеві свічки мали неприємний запах під час згоряння. Такий запах був відчутний під час освітлення каганцями, у яких знаходився овечий лій. У кінці XIX ст. уже широко використовували стеаринові та парафінові свічки. Останні при згорянні не виділяли будь-якого запаху.

Наприклад, про вживання і технологію виготовлення свічок для освітлення хат із теренів Східного Поділля на поч. XX ст. наводить приклади Л. Шульгина: «Для освітлення хати виготовляли свічку (“дідух”) з клоччя, насиченого воском ... це один з примітивних способів освітлювати хати з допомогою “свічки-саморобки” ... дідуха тільки пасічник має, тільки у пасічників дідухи бувають, і то не кожен уміє зробити ... роблять його так: “Як віск перетоплюють, в миски тоді висипають. І тоді, коли віск кружалками з мисок вибірають, тоді все ще у мисці віск остається. Тоді треба миску обтерти; клоччя береш, обтираєш ним миску, тоді воно зразу вохке, зараз воском напитається. А тоді ізсукаєш з його, як мотузку; сукаєш в руках між долонями, зсукаєш помалу, щоб не дуже круто, бо як крутий дідух, не буде горіти. Которий дідух не круто суканий, той се-

час занімається; засвітиш його сірником, він і горить; як, бува, мало було воску в мисці чи погано воском напталось клоччя, тоді дідух блимає сильно. Дідуха в руці держиш і так і світит він — чи до пчіл у темник підеш, чи до комори, чи на хаті підеш щось шукати ... давно більше воску було, більше робили й свічок воскових, і світили тими свічками у хаті, а тільки мало вживали їх, бо вона не дуже святит ясно; більше їх до церкви потребували й до тіла, як умре хто; а в хаті світили лойовими свічками, з лою робили”» [2, с. 57—58, табл. II, рис. 1].

Софоній Колтатів подав матеріали із Західного Поділля, записані ним у с. Вільховець над Дністром, про використання тут свічки у першій пол. XX ст.: «Не дешевше було світити свічками. І не вигідно тим, що свічку треба доглядати, обгинаючи гніт. На думці маю так звані “мільові” свічки, купні. Мільові, бо на них був знак фірми — Mill. Це вже тоді, коли воску від бджіл в селі було мало. З часом не стало його, навіть для того, щоб підсувати грубі свічки, що майже кожний мав у церкві ... в хатині свічку можна було вштрикнути в посудину із будь-яким зерном, і в бароболу, приліпити до краю стола чи лавки — ближче, де треба було світла» [37, с. 51].

За опублікованими матеріалами польових етнографічних досліджень автора, на Середньому Поліссі власники бджіл світили саморобними свічками з воску, але, за інформацією респондентки, їх надовго не вистачало: «Як тільки повечеряли, то й лягали спати» [18, с. 162].

Технологію виготовлення свічок подає Р. Данківська: «Воскові свічки роблять з жовтого й білого воску, чистого і брудного. Гніт для воскових свічок, як і в інших, роблять кручений і плетений залежно від матеріалу. Раніш для нього вживали клоччя і гніт був кручений» [43, с. 43]. Дослідниця, покликаючись на працю, опубліковану у «Настільному енциклопедичному словнику Гранат» (Т. VII, 1895, с. 44, 54), додає, що «з XV ст. в Європі почали для гноту брати нитки, що їх спітали, як косу. Жмутки такого гноту, через свою напруженість, вигиналися під час горіння й кінці їхні згорали у полум'ї. Через це не треба було зрізувати гніт, як це траплялося, коли гніт скручений вживався й у пізніші часи для воскових та сальних свічок» [43, с. 43].

Ритуальна роль такого світильника зводила ся в основному до трьох найважливіших циклів у

житті людини: народження, одруження і смерті. Світильник-свічку широко застосовували у народній магії як один із найважливіших оберегів. Це яскраво проявилось за часів упровадження християнства і відбувається в сьогодинньому житті як українців, так й інших європейських і неєвропейських етносів [2, с. 61; 43, с. 48; 23, с. 586; 21, с. 215].

На основі опублікованих матеріалів Макса Фасмера та Бориса Грінченка про свічку дослідники дають таке визначення про її роль у народному побуті: «Свічка — ритуальний предмет, атрибут сімейних, календарних і оказіональних обрядів, світ. релігійних практик, жертвоприношення, повсякденних і магичних дій. Свічка із праслов'янського svētja етимологічно споріднена з давньоіндійським svētyas світлий, білий; в південнослов'янській мові корінь світло продовжується як праслов'янське svēt, як і svēt, що поєднує семантику святості світла ... свічка асоціюється водночас з вогнем і світлом, знаходячись важливою реалією церковного богослужіння ... запалена свічка, яка яскраво горить, символізує в українців життя людини, яка живе добрим, справедливим життям» [49, с. 567].

Про роль свічки в українській весільній обрядовості віднаходимо у науковому доробку дослідниці Тетяни Пархоменко: «На рівненському Поліссі “символіка свічки” у весільних обрядах була пов'язана з тим значенням, якого надавали її полум'ю. Не випадково під час весільних обрядодійств застосовували архаїчний спосіб добування вогню за допомогою кременю (так само давнім був і спосіб виготовлення весільних свічок). Свічку наділяли доленосною функцією, від полум'я якої залежало майбутнє життя подружжя» [50, с. 91].

Висновки. Освітлення українськими горянами житлового, а за потреби господарського приміщення примітивними народними світильниками — скіпкою та свічкою — функціонувало протягом століть, переважно в курних, а за потреби і в хатах з опаленням «по-білому». Але під впливом різних чинників (природно-географічних, змін у системі опалення тощо) на території Бойківщини, Гуцульщини та Лемківщини спостерігалися і певні локальні відмінності. Найбільше ці відмінності проявилися у використанні та просушуванні відповідних порід деревини, у конструкції пристроїв для тримання світильника-скіпки чи світильника-свічки, у місцях їхнього роз-

ташування в хаті та зберігання, у термінології, якою означували ці пристрої.

У годину лихоліть, під час Першої та Другої світових воєн або в міжвоєнній та післявоєнній періоди скіпка та меншою мірою свічка знову ставали невід'ємним атрибутом освітлення народного житла як на території Українських Карпат, так і на загальноукраїнському просторі.

1. Стара Д. Осветительные приборы. *Большая иллюстрированная энциклопедия древностей*. Прага: Артия, 1986. С. 333—350.
2. Шульгина Л. Прилади для освітлення в с. Бубнівці на Поділлі. *Матеріали до етнології*. Київ, 1929. Вип. II. С. 52—65.
3. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 332. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Івано-Франківській обл. в 1986 р. 82 арк.
4. Шивельбуш В. *Розчаклована ніч. До історії штучного світла у ХІХ столітті*. Київ: Ніка-Центр, 2014. 215 с.
5. Данковська Р.С. Українські народні світильники. Ч. I. Лучина. Каганці. *Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії української культури імені Д.І. Багалія*. Харків, 1927. Т. VII. С. 93—103.
6. Харузинь А. *Славянское жилище в Северо-Западном крае. Изъ материаловъ по исторіи развитія славянскихъ жилищъ*. Вильна, 1907. 341 с.
7. Сивак В. Опалювальні та освітлювальні пристрої в інтер'єрі народного житла українців. *Народознавчі зошити*. 2015. № 4. С. 926—942.
8. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 402. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Сколівському, Турківському р-нах Львівської обл. та Воловецькому, Міжгірському р-нах Закарпатської обл. в 1994 р. 78 арк.
9. Зубрицький М. Село Кіндратів Турецького повіта. *Житє і слово: Вісник літератури, історії, фольклору*. Львів, 1895. Т. IV. С. 104—112, 216—230.
10. Зубрицький М. Селянські будинки в Мшанци Старосамбірського повіта. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1909. Т. XI. С. 1—22.
11. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 359. Зош. 3. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Старосамбірському р-ні в 2002 р. 89 арк.
12. Сополіга М. *Народна архітектура українців Словаччини*. Свидник, 2016. 351 с.
13. Lubicz-Czerwiński I. *Okolica zadniesterska między Stryjem i Łomnicą. Czyli opis ziemi, dawnych kłesk lub odmian tej okolicy*. Lwów: Drukiem Józefa Schnaydera, 1811. 281 s.
14. Кєра Е. *Urządzenie wnętrza mieszkalnego na Łemkowszczyźnie w XIX i XX wieku. Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*. Sanok, 1971. № 13. S. 21—32.
15. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 367. Зош. 3. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком в Івано-Франківській обл. в 1997 р. 87 арк.
16. Радович Р. Інтер'єр покутського житла (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.). *Народознавчі зошити*. 2019. № 3. С. 715—731.
17. Бойченко В. Короткі етнографічні відомості про с. Полиці Камінь-Каширського району Волинської області кінця ХІХ — початку ХХ століття. *Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся*. Рівне: Перспектива, 2003. Вип. IV. С. 64—99.
18. Сивак В. Інтер'єр поліського житла. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: Ін-т народозн. НАН України, 2003. Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. С. 125—166.
19. Радович Р. Поліський «посвіт» (технологічний і культурно-генетичний аспекти). *Народознавчі зошити*. 2012. № 5. С. 799—817.
20. Радович Р. *Поліське житло: культурно-генетичні витоки та еволюційні процеси*. Львів: Ін-т народозн. НАН України, 2017. 851 с.
21. Fischer A. *Etnografja słowiańska*. Lwów; Warszawa: Atlas, 1934. Zesz. 3: *Polacy*. 256 s.
22. Reinfuss R. *Meblarstwo ludowe w Polsce*. Wrocław, 1977. 424 s.
23. Moszyński K. *Kultura ludowa słowian*. Kraków, 1929. Cz. 1: *Kultura materialna*. 710 s.
24. Стойка Д. *Дом и хозяйство румынского крестьянина*. Бухарест: Меридиане, 1984. 149 с.
25. Марутян А.П. *Интерьер армянского народного жилища (вторая половина XIX — начало XX в. Армянская этнография и фольклор: материалы и исследования*. Ереван, 1989. Т. 17. С. 63—143. (Матеріали к «Кавказскому историко-этнографическому атласу»).
26. Никольская Р.Ф. *Поселения и постройки. Материальная культура и декоративно-прикладное искусство сегозерских карел конца XIX — начала XX века*. Ленинград: Наука, 1981. С. 67—115.
27. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 364. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Івано-Франківській обл. в 1990 р. 63 арк.
28. Шухевич В. *Гуцульщина*. Друге видання. Ч. IV. Верховина, 1999. 304 с.
29. Шухевич В. *Гуцульщина: в 5 ч.* Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218 с.
30. Сивак В., Сополіга М. Інтер'єр житла. Традиційні меблі. *Лемківщина: у 2-х т.* Львів: Ін-т народозн. НАН України, 1999. Т. 1: *Матеріальна культура*. С. 278—292.

31. Нидерле Л. *Славянские древности*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. 450 с.
32. Кіщук Т.П. *Інтер'єр. Народна архітектура Українських Карпат XV—XX ст.* Київ: Наукова думка, 1987. С. 110—125.
33. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1936. Ч. 8. С. 15—71.
34. Радович Р. Б. Традиційне сільське житло третьої чверті XIX ст. на теренах Подільської губернії (за джерельними матеріалами). *Народознавчі зошити*. 2021. № 3. С. 524—542.
35. Бломквист Е. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов (поселения, жилища и хозяйственные строения). *Труды Института этнографии АН СССР*. Москва, 1956. Т. 31. 458 с.
36. Заверняев Ф.М. *Почепское селище. Новые данные о зарубинецкой культуре в Поднепровье*. Ленинград, 1969. 93 с.
37. Колтатів С. Культура вільховечан. Предмети хатньої обстановки в с. Вільховець над Дністром. *Літопис Борщівщини: історико-краєзнавчий збірник*. Борщів, 1994. Вип. V. С. 45—54.
38. Свирида Р.О. Обладнання традиційного житла Правобережного Полісся. *Народна творчість та етнологія*. Київ, 1979. № 3. С. 56—63.
39. Чехович С. Обладнання житла на західних областях УРСР. *НТЕ*. 2016. № 3. С. 75—84.
40. Бойченко В. Відомості про с. Біловіж Рокитнівського району Рівненської області (кінець XIX — початок XX ст.). *Етнокультурна спадщина Полісся*. Рівне: Перспектива, 2005. Вип. VI. С. 143—188.
41. *100 найвідоміших образів української міфології*. Упорядник О. Таланчук. Київ: Книжковий дім «Орфей», 2002. 448 с.
42. Белова О.В., Седакова И. А. Лучина. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти тт.* Под общей ред. Н.И. Толстого. Москва: Международные отношения. 2004. Т. 3: *К (Круг) — П (Перепелка)*. 736 с.
43. Данковська Р.С. Українські народні світильники. Ч. II. Свічки. *Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії української культури імені академіка Д.І. Багалія*. Харків, 1930. Т. IX. С. 43—58.
44. Мезенцева Г.Г. Давньоруські керамічні світильники та свічники. *Археологія*. 1973. № 10. С. 72—77.
45. Матейко К. Бджільництво. *Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 113—114.
46. Мандибуря М., Федина Р. *Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка, 1987. С. 152—153.
47. Кайндль Р.Ф. *Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази*. Чернівці: Молодий буковинець, 2000. 208 с.
48. Hołubiec J.W. *Polskie lampy i świeczniki*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1990. 159 s.
49. Белова О.В., Седакова И.А. Свеча. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти тт.* Под общей ред. Н.И. Толстого. Москва: Международные отношения. 2012. Т. 4: *П (Переправа через воду) — С (Сито)*. 736 с.
50. Пархоменко Т. Ритуальне застосування свічки у великих обрядах. *НТЕ*. 2004. № 5. С. 89—95.

REFERENCES

- Stara, D. (1986). Lighting Devices. *Encyclopedia of Antiquities* (Pp. 333—350) [Russian].
- Shulgina, L. (1929). Devices for Lighting in the Village of Bubnivtsi in Podillia. *Materials for Ethnology* (Vol. II, pp. 52—65) [Ukrainian]. *Archive of the IN NANU*. Fund 1. Inventory 2. Serial 332. Field Ethnographic Materials on the Topic «Interior of Folk Housing». Collected by V.P. Sivak in Ivano-Frankivsk Region in 1986 [Ukrainian].
- Shivelbush, V. (2014). *The Unenchanted Night. A History of Artificial Light in the 19th Century* [Ukrainian].
- Dankovska, R. (1927). Ukrainian Folk Lamps. Part I. Torch. Candles. *Scientific Collection of the Kharkiv Scientific Research Department of the History of Ukrainian Culture Named after D.I. Bahaliy* (Vol. VII, pp. 93—103) [Ukrainian].
- Kharuzin, A. (1907). Slavic Dwellings in the Northwestern Region. From Materials on the History of Slavic Dwellings [Russian].
- Syvak, V. (2015). Heating and Lighting Devices in the Interior of Folk Housing of Ukrainians. *Ethnology notebooks*, 4, 926—942 [Ukrainian]. *Archive of the IN NANU*. Fund 1. Inventory 2. Serial 402. Field Ethnographic Materials on the Topic «Interior of Folk Housing». Collected by V.P. Syvak in Skole, and Turka Districts of Lviv Region, as well as in Volovets and Mizhhirya Districts of Zakarpattia Region in 1994 [Ukrainian].
- Zubrytskyi, M. (1895). The Village of Kindrativ in the Turkish District. *Life and Word: A Bulletin of Literature, History, Folklore* (Vol. IV, pp. 104—112, 216—230) [Ukrainian].
- Zubrytskyi, M. (1909). Peasant Houses in Mshantsy of the StaraSambir District. *Materials for Ukrainian-Russian Ethnology* (Vol. XI, pp. 1—22) [Ukrainian]. *Archive of the IN NANU*. Fund 1. Inventory 2. Serial 359. Notebook 3. Field Ethnographic Materials on the Topic «Interior of Folk Housing». Collected by V.P. Syvak in the StaraSambir District in 2002 [Ukrainian].
- Sopoliga, M. (2016). *Folk Architecture of Ukrainians in Slovakia* [Ukrainian].
- Lubicz-Czerwinski, I. (1811). [Polish]. *The Area of the Dniester Behind Stryj and Lomnica. A Description of the Land, Ancient Defeats, or Variations in This Area*
- Кера, Е. (1971). Arrangement of Living Spaces in Lemkivshchyna in the 19th and 20th Centuries. *Materials from the Museum of Folk Architecture in Sanok*, 13, 21—32 [Polish].

- Archive of the IN NANU. Fund 1. Inventory 2. Serial 367. Notebook 3. Field Ethnographic Materials on the Topic «Interior of Folk Housing». Collected by V.P. Syvak in Ivano-Frankivsk Region in 1997 [Ukrainian].
- Radovych, R. (2019). The Interior of Hutsul Housing (Second Half of the 19th — Early 20th Centuries). *Ethnology notebooks*, 3, 715—731 [Ukrainian].
- Boychenko, V. (2003). Brief Ethnographic Information about the Village of Polytsi in the Kamin-Kashyrskiy District of Volyn Region at the End of the 19th — Beginning of the 20th Century. *Ethnocultural Heritage of Rivne Polissya* (Issue IV, pp. 64—99) [Ukrainian].
- Syvak, V. (2003). The Interior of Polissya Housing. Polissya of Ukraine: *Materials from Historical and Ethnographic Research* (Issue 3, pp. 125—166) [Ukrainian].
- Radovych, R. (2012). Polissya «Lighting» (Technological and Cultural-Genetic Aspects). *Ethnology notebooks*, 5, 799—817 [Ukrainian].
- Radovych, R. (2017). *Polissya Housing: Cultural-Genetic Origins and Evolutionary Processes* [Ukrainian].
- Fischer, A. (1934). *Slavic Ethnography* [Polish].
- Reinfuss, R. (1977). *Folk Furniture in Poland* [Polish].
- Moszynski, K. (1929). *Folk Culture of the Slavs* (Part 1: *Material Culture*) [Polish].
- Stoyka, D. (1984). *The Home and Household of the Romanian Peasant* [Russian].
- Marutyan, A.P. (1989). The Interior of Armenian Folk Housing (Second Half of the 19th — Early 20th Century). *Armenian Ethnography and Folklore: Materials and Research. (Materials for the «Caucasian Historical and Ethnographic Atlas»)* (Vol. 17, pp. 63—143) [Russian].
- Nikolskaya, R. (1981). Settlements and Structures. *Material Culture and Decorative Applied Arts of the Segozerskiye Karels at the End of the 19th — Beginning of the 20th Century* (Pp. 67—115) [Russian].
- Archive of the IN NANU. Fund 1. Inventory 2. Serial 364. Field Ethnographic Materials on the Topic «Interior of Folk Housing». Collected by V.P. Sivak in Ivano-Frankivsk Region in 1990 [Ukrainian].
- Shukhevych, V. (1999). *Hutsulshchyna. Second Edition* (Part IV) [Ukrainian].
- Shukhevych, V. (2018). *Hutsulshchyna*: in 5 parts [Ukrainian].
- Syvak, V., & Sopoliga, M. (1999). The Interior of the House. Traditional Furniture. *Lemkiushchyna*: in 2 vol. (Pp. 278—292) [Ukrainian].
- Niderle, L. (1956). *Slavic Antiquities* [Russian].
- Kyschuk, T. (1987). The Interior. *Folk Architecture of the Ukrainian Carpathians from the 15th to the 20th Century* (Pp. 110—125) [Ukrainian].
- Kobilynyk, V. (1936). Material Culture of the Village of Zhukoty in the Turka District. *Chronicle of Boiakshchyna* (Part 8, pp. 15—71) [Ukrainian].
- Radovych, R. (2021). Traditional Rural Housing in the Third Quarter of the 19th Century in the Podilsk Province (Based on Source Materials). *Ethnology notebooks*, 3, 524—542 [Ukrainian].
- Blomkvist, E. (1956). *Peasant Buildings of Russians, Ukrainians, and Belarusians (Settlements, Dwellings, and Economic Structures)* [Russian].
- Zavernyaev, F. (1969). *The Village of Pochep. New Data on the Zarubynets Culture in the Dnieper Region* [Russian].
- Koltatov, S. (1994). The Culture of the Vilykhovets. Household Items in the Village of Vilykhivets on the Dniester River. *Chronicle of Borshchiv Region: A Historical and Local Lore Collection* (Issue V, pp. 45—54) [Ukrainian].
- Svyryda, R. (1979). Equipment for Traditional Housing in Right-Bank Polissya. *NTE*, 3, 56—63 [Ukrainian].
- Chekhovych, S. (2016). Housing Equipment in the Western Regions of the Ukrainian SSR. *NTE*, 3, 75—84 [Ukrainian].
- Boychenko, V. (2005). Information about the Village of Bilovizh in the Rokytno District of Rivne Region (End of the 19th — Beginning of 20th Century). *Ethnocultural Heritage of Polissya* (Issue VI, pp. 143—188) [Ukrainian].
- Compiler Talanchuk, O. (2002). *100 Most Famous Images of Ukrainian Mythology* [Ukrainian].
- Belova, O., & Sedakova, I. (2012). Torch. *Slavic Antiquities: Ethnolinguistic Dictionary*: in 5 vol. [Russian].
- Dankovska, R. (1930). Ukrainian Folk Lamps. Part II. Candles. *Scientific Collection of the Kharkiv Scientific Research Department of the History of Ukrainian Culture Named after Academician D.I. Bahaliy* (Vol. IX, pp. 43—58) [Ukrainian].
- Mezenzova, H. (1973). Ancient Rus' Ceramic Lamps and Candle Holders. *Archaeology*, 10, 72—77 [Ukrainian].
- Mateyko, K. (1983). Beekeeping. *Boiakshchyna. Historical and Ethnographic Research* (Pp. 113—114) [Ukrainian].
- Mandybura, M., & Fedyna, R. (1987). Beekeeping. *Hutsulshchyna. Historical and Ethnographic Research* (Pp. 152—153) [Ukrainian].
- Kaindl, F. (2000). *Hutsuls: Their Life, Customs, and Folk Tales* [Ukrainian].
- Holubiec, J. (1990). *Polish Lamps and Candle Holders* [Polish].
- Belova, O., & Sedakova, I. (2012). Candle. *Slavic Antiquities: An Ethnolinguistic Dictionary*: in 5 vol. [Russian].
- Parkhomenko, T. (2004). The Ritual Use of Candles in Wedding Ceremonies. *Folk Art and Ethnography (NTE)*, 5, 89—95 [Ukrainian].